Economy Transformers in samenwerking
met Oxfam Novib

Een verkenning van ONS GELDSYSTEEM

Problemen en mogelijke oplossingen

Verzameld en geschreven door:
Helen Toxopeus en Simone Toxopeus

Economy Transformers

Oxfam Novib

EEN VERKENNING VAN ONS GELDSYSTEEM

Problemen en mogelijke oplossingen

Verzameld en geschreven door:

Helen Toxopeus
Simone Toxopeus

Dit document is tot stand gekomen met dank aan bijdragen van:

Sjaak Adriaanse
Karim Bennamar
Jetske Bouma
Sarah Denie
Wim Gielingh
Dette Glashouwer
Corian Hugenholtz-Sasse
Ming Janssen
Edgar Kampers
Ward Kastrop
Dennis Kerkhoven
Wouter Kersten
Joseph van Keulen
Floris Lambrechtsen
Damaris Matthijsen
Bruno Molijn
Ronald Lubberts
Celine Pessers
Harry te Riele
Jan Saal
Bernd Jan Sikken
Irene van Staveren
StraatKim
Herman Wijffels
Gine Zwart

Alle deelnemers aan het seminar van 4 oktober 2011 bij Oxfam Novib in Den Haag.

Alle interpretatiefouten zijn toe te rekenen aan de auteurs

VOORWOORD

De wijze waarop geld circuleert en de regels en gewoontes die hieraan ten grondslag liggen, spelen een fundamentele rol in onze samenleving. Voor het creëren van een rechtvaardigere, welvarendere en duurzame wereldeconomie, een economie waarin armoede tot het verleden behoort, waarin er zorg is voor de natuur en waar lange termijn welzijn voor iedereen centraal staat, is het cruciaal dat het functioneren van het monetaire bestel hierop wordt gericht.

Helaas is het geldsysteem zelf vaak een blinde vlek wanneer er wordt gezocht naar manieren om een duurzame en stabiele welvaart te bereiken. De discussie rond geld, en dan in het bijzonder in Europa, is erg actueel. OxfamNovib, zelf zowel een geldverstrekker als een geldvrager, is dagelijks bezig met de problematiek van geld, armoede en duurzame ontwikkeling. De Economy Transformers vertegenwoordigen als beweging een grote groep mensen die zich verdiepen in de problematiek rond economie, natuur, duurzame ontwikkeling en lange termijn welzijn voor iedereen.

Wij zijn dan ook verheugd dat een gevestigd instituut als Oxfam Novib en een beweging als de Economy Transformers hebben kunnen samenwerken om dit paper tot stand te laten komen. Hiermee hopen zij het bewustzijn en begrip over het geldsysteem en de rol van geld in de economie te vergroten.

We hebben er alle vertrouwen in dat dit document zal helpen om de inzichten over geld en haar rol binnen een duurzame economie in kaart te brengen, te structureren en mede richting te geven. Het is een bijdrage aan de discussie over de rol van geld in de economie van de toekomst: een economie die ten dienste staat van mensen, zonder het milieu te zwaar te belasten. Wij hopen dat dit paper bijdraagt aan een vergroot bewustzijn en de ontwikkeling van concreet beleid en initiatieven voor een duurzame rol van het financiële systeem, zowel in Nederland als internationaal.

Herman Wijffels
Beschermheer Economy Transformers

Farah Karimi
Algemeen directeur Oxfam Novib

INHOUDSOPGAVE

Introductie 4
Inhoud van het onderzoek en dataverzameling 7
Zes dimensies voor economische verandering 8

PROBLEMEN MET ONS HUIDIGE GELDSYSTEEM 12

Dimensie 'Aarde' 12
- De geldeconomie is losgekoppeld geraakt van de reële economie
- Ons geld functioneert lineair in plaats van cyclisch
- Geld en bankieren zijn monoculturen geworden

Dimensie 'Waardebepaling' 17
- We kunnen niet alles goed in geld uitdrukken, maar beslissen wel op basis van geld
- We hebben weinig zicht op de gevolgen van onze geldkeuzes
- De prijs die wordt betaald voor toegevoegde waarde, wordt vaak bepaald door onderhandelingsposities

Dimensie 'Eigendom' 21
- Rente op geld ondermijnt de duurzaamheid van onze samenleving.
- Onbeperkt eigendom van geld geeft macht die de hele maatschappij beïnvloedt

Dimensie 'Organiseervormen' 26
- Banken zijn gaan functioneren in dienst van aandeelhouders in plaats van het maatschappelijk belang
- Toezichthouders zijn er niet in geslaagd om de maatschappelijke taak van banken weer centraal te stellen

Dimensie 'Dialoog' 30
- Het gros van de samenleving begrijpt niet goed hoe geld werkt
- De economische wetenschap ziet geld als iets 'neutraals'; geld is niet neutraal.
- We meten het succes van onze samenleving op basis van economische groei
- We geloven dat concurrentie de beste prijs oplevert

Dimensie 'Ik Ben' 34
- Geld speelt een grote rol in het bepalen van onze identiteit
- We zijn ons er niet van bewust dat onze geldkeuzes de economie beïnvloeden
- We gebruiken ons talent voor werk dat niet de meeste waarde oplevert

NIEUWE DENKWIJZEN OVER ONS GELDSYSTEEM EN MOGELIJKE OPLOSSINGEN 38
- Maak van banken weer maatschappelijke, sociaal ondernemende organisaties
- Versterk de regulering en verhoog de overheidsinvloed op het geldsysteem
- Weet wat de gevolgen zijn van geldbeslissingen en kies daar bewust voor
- Maak rente laag, nul of negatief
- Breng diversiteit terug in ons geldsysteem door middel van complementair geld
- Koppel de geldeconomie weer aan reële waarde
- Reken in reële waarde, in plaats van in geld
- Laat nieuwe beelden ontstaan over geld en waarde

Conclusie 56
Literatuurlijst 58

INTRODUCTIE

Geld wordt gebruikt om te ruilen, om waarde uit te drukken, om iets een prijs te geven, om te sparen en om meer geld mee te verdienen. Dat gaat sommigen goed af en anderen minder. De manier waarop we nu met geld omgaan, lijkt een beetje op een behendigheidsspel waar je 'goed' in moet worden. Degenen die er goed in zijn, worden steeds beter en degenen die er niet goed in zijn (of met teveel achterstand zijn begonnen) staan buitenspel. En 'goed' is geen waardeoordeel: voor veel mensen voelt het als 'vals spelen'.

Geld is het water in ons aquarium. We gebruiken het iedere dag, zonder echt na te denken over wat het eigenlijk is. We doen alsof het een neutrale rol heeft. Het is een smeermiddel voor onze transacties, een waardebepaling of een manier om waarde voor een bepaalde periode op te slaan.

Nu het geldsysteem niet meer goed lijkt te werken, wordt er maar naar één oplossing gekeken: meer water voor ons aquarium. Wij willen echter kijken naar het water zelf. Wat is het eigenlijk? Waar bestaat het uit en waarom werkt het niet meer goed? Is het nog wel het beste om in te leven of moeten we ons aquarium met iets anders gaan vullen? En hoe dan? Deze vragen laten we hier los op het geldsysteem.

Deze verkenning is tot stand gekomen vanuit de Economy Transformers community *(www.economytransformers.com)*, met Oxfam Novib als partner *(www.oxfamnovib.nl)*. Economy Transformers is een community waarbinnen wordt gestreefd naar verandering van de economie, om deze wereldwijd dienstbaar te maken aan mens en natuur. Oxfam Novib strijdt samen met mensen, organisaties, bedrijven en overheden voor een rechtvaardige wereld zonder armoede. Door mensen en middelen te bundelen en op een open manier naar het geldsysteem te kijken, willen we samen het debat hierover voeden en naar oplossingen toewerken.

In de bijeenkomsten die Economy Transformers regelmatig organiseert, is het geldsysteem herhaaldelijk naar voren gekomen als sleutelfiguur in het veranderen van de economie. Geld lijkt onze blinde vlek te zijn: we zien het als een gegeven, inclusief de werking ervan. We zijn ons niet ervan bewust dat we ons geldsysteem zelf hebben ontworpen en zelf kunnen bepalen hoe het er in de toekomst uit zal zien.

Geld, en de ontwikkeling daarvan, vormt een bijzonder effectieve ondersteuning van de economie. Het stelt mensen in staat te specialiseren en in grotere verbanden te kopen en verkopen. De huidige geldmarkt is echter uit zijn voegen gegroeid en is zó onoverzichtelijk geworden, dat deze de verbinding met de werkelijke waarde is kwijtgeraakt.
De transparantie is verdwenen en de markt is onbeheersbaar geworden. Hierdoor kan geld zijn maatschappelijke functie niet meer optimaal vervullen.

De invloed die ons geldsysteem heeft op economische verschijnselen als armoede, instabiliteit, ecologische degradatie en ongelijkheid, heeft ons doen besluiten dit onderwerp verder uit te diepen. Door middel van interviews en bijeenkomsten over geld hebben we de kennis en ideeën uit de Economy Transformers community verzameld, om zo de discussie over het geldsysteem op een creatieve manier te kunnen voeden. Het platform Economy Transformers biedt ruimte voor een brede kijk op de problemen en oplossingen, zonder de pretentie wetenschappelijk, volledig of eensgezind te zijn. Iedereen heeft een stukje van de puzzel. Zelfs met alle puzzelstukken op tafel zullen we het plaatje hier echter niet compleet krijgen. Ons doel is de inzichten te bundelen en de dialoog te faciliteren. Het is het begin van een inventarisatie hoe we op dit moment, met name in Nederland, tegen bepaalde problemen van ons geldsysteem aankijken. Hierbij zal ook duidelijk worden wat de grootste discussiepunten zijn.

Met deze methode van werken scharen wij ons in de wetenschapstraditie van het reflectief practicum: vanuit de praktijk leren en het geleerde weer teruggeven aan de praktijk. Ook leren is immers geen lineair proces meer. De community leert van elkaar, experimenteert in de praktijk met nieuwe oplossingen en brengt het geleerde weer terug.

Het onderscheidende van deze verkenning ten opzichte van andere kennisbronnen op het gebied van geld is tweeledig.

Omdat de Economy Transformers als groep bewust zo divers mogelijk is, geeft zij ons de kans om een unieke groep denkers op dit terrein bij elkaar te krijgen. De Economy Transformers zijn niet per se economen, maar zijn allemaal op een eigen manier bezig met het geldsysteem. In tijden van crisis is het niet de bedoeling met één overkoepelende oplossing te komen, maar om gezamenlijk de weg naar mogelijke oplossingen te ontwerpen en een dynamisch evenwicht te bereiken.
We willen creatieve manieren van kijken aandragen die de lezer kunnen prikkelen en uitdagen een eigen mening te vormen. Bovendien, en dat is het tweede onderscheidende, zoeken we naar oplossingen voor de langere termijn en durven we fundamenteel naar het geldsysteem te kijken; naar veronderstellingen, en waarom men geneigd is bepaalde dingen zomaar aan te nemen en te doen.

De huidige discussie over geld in de samenleving wordt gevoed door de financiële crisis. Hierover nog twee opmerkingen. Ten eerste is de crisis die we in de Westerse wereld voelen, nog niet overal merkbaar. In China en India zullen weinig mensen het met ons eens zijn dat we in een bijzondere crisistijd leven, behalve dan op ecologisch gebied. Het probleem wordt nu in het Westen als eerste zichtbaar. De Europese en Amerikaanse economieën groeien trager en kampen met enorme schulden, terwijl voor sommige opkomende economieën nog gouden bergen in het verschiet liggen. Geld verbindt echter alle economieën, waardoor ook deze landen geconfronteerd zullen worden met onze problemen. Ze hanteren bovendien hetzelfde systeem en zullen daardoor vroeg of laat tegen dezelfde problemen aan lopen. Vooral kwetsbare ontwikkelingslanden worden hier nu al de dupe van. Ook internationaal gezien is er dus genoeg reden actief te zoeken naar nieuwe oplossingen.

Ten tweede denken sommige mensen dat deze verzameling van crises (financieel, ecologisch, voedsel en grondstoffen) wel weer voorbij gaat en dat we weer terug gaan naar ons model van groei, zij het misschien wat gematigder. Dat zou betekenen dat we met ‘oude’ oplossingen deze crises weer te boven gaan komen. Anderen vinden dat we echt nieuwe oplossingen en manieren van denken nodig hebben om naar een duurzame en welvarende toekomst toe te werken. Deze tweede groep is bij Economy Transformers oververtegenwoordigd.

INHOUD VAN HET ONDERZOEK EN DATAVERZAMELING

In dit onderzoek staan twee vragen centraal:

1. Wat zijn de belangrijkste patronen in ons huidige geldsysteem die een (op lange termijn) duurzame economie en geldsysteem in de weg staan?
   Met duurzaam wordt zowel stabiliteit als rekening houdend met mens en natuur bedoeld, nu en in de toekomst.
2. Wat zijn mogelijke oplossingen of nieuwe denkwijzen om deze problemen te benaderen? Wat is ervoor nodig om dit realiteit te laten worden?

De kennisbron die hier wordt aangeboord is de expertise binnen de Economy Transformers community. Het is expliciet geen literatuuronderzoek: het laat zoveel mogelijk huidige denkers en doeners aan het woord, aangevuld met input van parallelle trajecten zoals het Sustainable Finance Lab en onderzoek van Enviu. We maken gebruik van een denkkader dat in de Economy Transformers community is ontwikkeld als handvat voor het verduidelijken van problemen en oplossingen in onze economie: de zes dimensies. We zullen deze methodiek hieronder kort toelichten.

ZES DIMENSIES VOOR ECONOMISCHE VERANDERING

De ‘zes dimensies’ zijn als denkkader ontstaan door middel van een meta-analyse binnen Economy Transformers. Gezamenlijk zijn we innovaties op het gebied van economische vernieuwing, zoals de ecotax en het deelauto concept, gaan onderzoeken. Deze economische praktijkvoorbeelden hebben we naast elkaar gelegd en onszelf de vraag gesteld: “wat is hieraan nou anders dan in de huidige economie?”. Zo zijn er zes overkoepelende dimensies geformuleerd die samenvatten wat er op verschillende niveaus nodig is om een goed functionerend systeem te ontwikkelen. Dit kan binnen een bedrijf zijn, maar ook op nationaal en wereldniveau.

Per dimensie hebben we vragen geformuleerd waaraan we zowel de (problemen van de) huidige realiteit, als oplossingen en nieuwe denkwijzen kunnen toetsen. Het is belangrijk om hierbij te vermelden dat dit de eerste keer is dat deze dimensies zo worden toegepast op een systeem in onze economie. We zijn ons dan ook ervan bewust dat dit nog aan verbetering en nuancering onderhevig is. Toch geloven we dat het een verrassend kader biedt om naar ons geld en waardesysteem te kijken en daarom een waardevolle exercitie is.

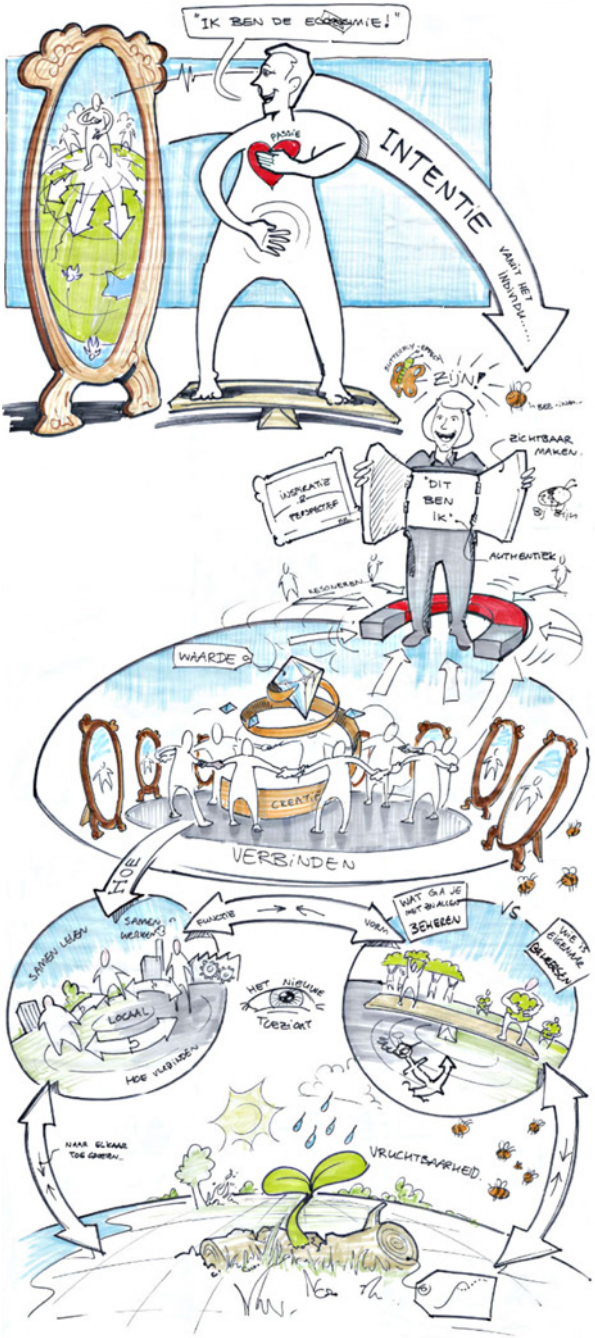

Visualisatie van de zes dimensies – getekend door Jeroen Meijer

Dimensie	Uitleg en toetsingskader
Aarde	De manier waarop we de Aarde gebruiken als spiegel voor de werkelijkheid en het effect van onze activiteit. We kijken naar natuurwetten en de tastbare werkelijkheid, inclusief cyclische processen (leven en dood, groeien en afsterven), diversiteit en de optimale omvang van ecosystemen. ***Vragen:*** Wat zet ik om? Welke vorm kies ik nu? Wanneer is deze vorm klaar? Wat is de maat van mijn organisatie en waarom? Wat is de fysieke realiteit van mijn organisatie? Wat is het effect van mijn initiatief?
Waardebepaling	De manier waarop we met elkaar waarde bepalen, en waarom. Dit is de meest economische dimensie. De afstemming van vraag en aanbod, wederkerigheid en waardeketens. Geld speelt een grote rol. ***Vragen:*** Welke waarde creëer ik en voor wie? Hoe creëer ik waarde en hoe kan waarde veranderen? Past het binnen de grenzen van het ecosysteem? Wat is de tegenwaarde of beloning? Wordt er voor anderen waarde vernietigd (externaliteiten of externe kosten)? Hoe zit het met de wederkerigheid?
Eigendom	De manier waarop we eigendom, beheer en gebruiksrecht bepalen en uitvoeren. Het gaat om het vertrouwen en de veiligheid die we vinden in deze afspraken, maar ook om emotie, gevoel van eigenwaarde en identificatie. Eigendom schept de vrijheid om zelf waarde te creëren door middel van ondernemerschap. Deze dimensie heeft veel juridische aspecten. ***Vragen:*** Wie is waarvan eigenaar en waarom? Hoe bepaal ik de eigenaar, gebruiker of beheerder? Wat heb ik nodig? Wat is genoeg? Hoe beheer ik wat ik heb? Wat geef ik door aan de volgende generatie, en hoe? Heb ik verstand van datgene wat ik beheer?

Dimensie	Uitleg en toetsingskader
Organiseervormen	De manier waarop we onszelf met elkaar verbinden en onszelf organiseren. Voor ieder initiatief en iedere doelstelling is een werkbare organisatievorm nodig. Ook deze dimensie heeft veel juridische aspecten. ***Vragen:*** Hoe organiseren we onszelf? Met wie? Hoe ontstaat besluitvorming? Hoe zorgen we dat alle belangen gehoord worden? Wie doen er mee en met welk doel? Wie voert de regie? Is de organiseervorm dienstbaar aan de andere dimensies? Hoe zijn de functies verdeeld?
Dialoog	De manier waarop we relaties vormgeven tussen onszelf en anderen. Hierbij gaat het om de communicatie en het beeld dat we overbrengen. ***Vragen:*** Welke beelden breng ik over? Communiceer ik vanuit kracht of angst? Wat spreek ik aan in de ander? Met wie wil ik het gesprek aangaan? Hoe verrijk ik de ander met mijn verhaal?
Ik ben	De manier waarop we onze identiteit bepalen, de relatie met ons hogere zelf. Alles waarmee ons handelen wordt gevoed en waarmee we als mens ingrijpen in de maatschappelijke realiteit. ***Vragen:*** Wie ben ik? Waar sta ik voor? Wat is mijn passie? Vanuit welke intentie handel ik? Kan ik tot mijn recht komen in de organisatie? Ontwikkel ik mijn talenten? Past deze opgave bij mij en mijn levensloop?

PROBLEMEN MET ONS HUIDIGE GELDSYSTEEM

Dimensie Aarde

"De meest cruciale functie als mens is het op een goede manier doorgeven van het leven." – **HERMAN WIJFFELS**

De Aarde houdt ons geldsysteem een spiegel voor. Door ons bewust te zijn van natuurwetten en de gevolgen van ons handelen voor de Aarde te bestuderen, komen we tot de volgende observaties.

- De geldeconomie is losgekoppeld geraakt van de reële economie.
- Ons geld functioneert lineair in plaats van cyclisch.
- Geld en bankieren zijn monoculturen geworden.

Deze factoren tezamen maken dat de geldmarkt geen natuurlijke maatvoering meer kent en zich heeft proberen te onttrekken aan natuurwetten.

De geldeconomie is losgekoppeld geraakt van de reële economie

Sinds het loslaten van de goudstandaard is er geen effectieve rem geweest op het proces van geldcreatie. In ons geldsysteem wordt geld in omloop gebracht door commerciële banken en De Nederlandse Bank (DNB). Geldschepping is als het ware een lening op basis van waardecreatie in de toekomst. Banken hebben de geldhoeveelheid kunnen vergroten door kredieten te verstrekken aan particulieren en bedrijven. Hiervoor moesten ze een klein percentage van het uitstaande geld 'in kas' houden als kapitaalbuffer (afgelopen decennia rond de 6-7%).

Europa en de V.S. zijn historisch gezien nog nooit in een situatie geweest waarin er zoveel overvloed en overschot aan geld was, als in de afgelopen decennia. Al het geaccumuleerde geld moest geïnvesteerd worden en de markt is overspoeld met geld op zoek naar meer rendement. Het proces van geldcreatie heeft zo'n vlucht genomen, dat er veel meer geld is gecreëerd dan dat er onderliggende waarde is in de reële

economie. Mensen, organisaties en landen kunnen niet genoeg waarde creëren om deze groei in geld bij te benen en daardoor ook hun leningen niet volledig aflossen.

De vraag is hoe dat mogelijk is. Al het geld dat wordt gecreëerd door banken wordt toch uitgeleend op basis van een businessplan, verwachte opbrengsten, de capaciteit om terug te betalen of een onderpand?

a. Banken hebben te gemakkelijk krediet gecreëerd en uitgeleend
Dit houdt zichzelf in stand: zolang het makkelijk is om aan geleend geld te komen om bijvoorbeeld een huis te kopen, blijven de huizenprijzen stijgen en blijven banken winst maken op steeds hogere hypotheken. Dit betekent echter dat de onderliggende waarde van de lening, het huis zelf, afhankelijk is van de hoeveelheid geld die als schuld in het geldsysteem wordt gebracht. De stijging van huizenprijzen is dus niet gebaseerd op huizen die steeds waardevoller worden, maar op steeds grotere beschikbaarheid van krediet en de behoefte van banken om hieraan te verdienen. Deze stijging is hoger geweest dan de groei van inkomens of van de reële economie als geheel.
De onderliggende waarde is echter niet meegegroeid. Banken moeten eindeloos doorgaan met het bijmaken van nieuw geld om de (schijn)stabiliteit en (schijn)groei te waarborgen. Er wordt in dit systeem van geldcreatie geen rekening gehouden met de waardedaling van het onderpand. Dit effect zien we niet voor het eerst: sinds de bubbel in tulpenbollen in de 17e eeuw gebeurt dit geregeld, steeds met verschillende markten.

Het verschaffen en creëren van krediet is een zo lucratief proces geworden, dat niet alleen banken, maar ook andere beursgenoteerde bedrijven een groot deel van hun winst uit kredietverlening zijn gaan halen, al dan niet gekoppeld aan de verkoop van hun producten.

b. Banken zijn geld gaan verdienen aan het geldsysteem zelf
Banken zijn voor eigen rekening gaan handelen in financiële producten zonder onderliggende waarde of zicht daarop in de toekomst. Sommige financiële producten zijn maatschappelijk zinvol. Handelen in valuta kan bijvoorbeeld risico's van bedrijven in het buitenland afdekken. Financiële instellingen en beleggers zijn valuta echter gaan gebruiken om geld te verdienen aan koersschommelingen door middel van speculatie. Geld dat op deze manier in omloop wordt gebracht heeft geen onderliggende waarde, ondanks dat de bank er misschien wel aan verdient. Zo is een spel ontstaan waarbij meer wordt verdiend aan het speculeren binnen het geldsysteem dan aan producten en diensten die voor iemand 'echte' waarde leveren en bijdragen aan maatschappelijke ontwikkeling. ICT ontwikkelingen hebben dit 'geldspel' vergemakkelijkt en versneld.
De omvang van ons geldsysteem heeft hierdoor een vlucht genomen. Zolang de vraag naar financiële producten maar blijft groeien, is dit een geweldige manier voor banken om winstgevender te worden en voor investeerders om financieel rendement te halen. Het is veel eenvoudiger dan investeren in reële waarde.

c. Er is dus méér geld dan onderliggende waarde
Tegen het huidige prijsniveau kunnen we niet allemaal tegelijk ons geld uitgeven aan iets 'echts'. Geld is een soort tegoedbon: het heeft waarde omdat we erop vertrouwen dat we het uit kunnen geven aan iets wat voor ons waarde heeft. Als er breder bewustzijn is dat er niet genoeg onderliggende waarde is voor al het geld in omloop, kan het vertrouwen in ons geld als ruilmiddel en waardeopslag wegvallen. Op dit moment speelt dit al: het geld dat in financiële producten zit (zonder onderliggende waarde, dus speculatief) zoekt deels een andere bestemming. Deze situatie kan leiden tot torenhoge inflatie om de koopkracht van de overvloed aan geld weer in lijn te brengen met de 'echte' waarde. Dit zal echter pas gebeuren als we geld niet meer zien als betrouwbare waardeopslag en het allemaal tegelijk willen uitgeven.

Ons geld functioneert lineair in plaats van cyclisch

Ons 'Westers' denken is lineair en continu gericht op groei. Zo hebben we onze samenleving en ons geldsysteem ook ingericht: we gaan ervan uit dat we economische groei nodig hebben om stabiel te blijven functioneren. We kunnen niet goed omgaan met krimp en afsterven van systemen: we schrikken ervan en proberen in alle macht eraan vast te houden. Dit komt voort uit onze welvaart en de vele mogelijkheden om zekerheid te kopen. We zijn niet meer gewend dat dingen ook mis kunnen gaan. Onze focus op continue groei en onze irreële verwachtingen van hoog rendement staan haaks op het ritme en de logica van de natuur.

De uitwerking daarvan zien we niet alleen in ons financiële, maar ook in ons ecologische systeem. Bij allebei zijn we ver uit het duurzame evenwicht geschoten. Door geld als schuld in omloop brengen zonder daar (toekomstige) waarde tegenover te zetten, creëren we monetaire waarde uit het niets. De schuld moet echter wel worden afgelost en de rente moet worden betaald uit de reële economie en economische groei. Als we dat proberen te bereiken met industriële productie, ontstaat er steeds meer druk op onze Aarde.

We worden ons wel steeds meer ervan bewust dat wij de Aarde nodig hebben om ons in leven te houden en leven door te geven. Hierdoor krijgt de Aarde niet alleen in geëxploiteerde vorm, maar ook in levende vorm waarde voor de mens. We nemen de waarde van zogenoemde 'ecosysteem diensten' in toenemende mate mee in economische beslissingen, al is dit nog verre van gebruikelijk. Een volgende stap in ons collectieve bewustzijn is dat de Aarde niet alleen waarde heeft als natuurlijke hulpbron, maar dat het een levend systeem is, waarin alle vormen van leven hun eigen intrinsieke waarde hebben die niet in geld uitgedrukt hoeft te worden. In ons huidige geldsysteem is dit bewustzijn nog niet erg zichtbaar, en levert een niet-duurzame omgang met natuurlijk kapitaal meestal juist meer geld op. Hierin hebben we veel te leren van culturen die nog in symbiotische relatie staan met de natuur.

Geld en bankieren zijn monoculturen geworden

"Het opvallendste kenmerk van ons geldsysteem is dat het monolithisch is: er is maar één soort geld." - **SJAAK ADRIAANSE**

In natuurlijke ecosystemen floreert diversiteit; in soorten (species), maar ook in relaties en transacties. Diversiteit zorgt voor weerbaarheid van systemen. In onze geformaliseerde economie zijn transacties echter dominant geworden en zijn relaties zoals delen, geven, ruilen en helpen sterk afgenomen. Hierdoor hebben we een monocultuur van geld gecreëerd, die kwetsbaar is voor externe verandering. Op het gebied van geld en bankieren uit dit zich op twee manieren.

a. We hebben één dominant geldsysteem, waarvan we allemaal afhankelijk zijn
Als dit geldsysteem niet goed functioneert, hebben we geen geschikte alternatieven om op terug te vallen. Er zit daarom niets anders op dan koste wat kost het huidige systeem in stand te houden. Totdat het echt niet meer gaat en we genoodzaakt worden terug te vallen op onze sociale netwerken, omdat we niet meer de middelen hebben om alles uit te besteden.

Uit efficiëntie- en groeioverwegingen is het verklaarbaar dat we naar één systeem zijn gegaan: een 'one-size-fits-all' aanpak. Dit geeft de hoogste liquiditeit en faciliteert transacties het makkelijkst, maar is met het oog op risicobeheersing geen verstandige ontwikkeling. We hebben een middenweg nodig tussen efficiëntie en robuustheid.
Er bestaan wereldwijd wel complementaire geldsystemen, maar deze opereren in de meeste gevallen nog in de marge. Hierop komen we nog terug bij de oplossingen.

Er is nog een probleem met de dominantie van één geldsysteem. Door de manier waarop we ons geldsysteem hebben vormgegeven en onze geldkeuzes maken, concentreert het geld zich in centra en stroomt het weg uit de periferie. Dit gebeurt landelijk (Randstad vs. Noord-Nederland), binnen grote steden (Amsterdam Centrum vs. Amsterdam Zuidoost), maar ook bij microfinanciering, waar het geld van rurale klanten in steden wordt belegd. Dit herhaalt zich op alle schaalniveaus, waardoor in bepaalde regio's geldschaarste ontstaat.

Overheden gebruiken subsidies om het geld weer terug te brengen naar de periferie, ook op Europees niveau (European Regional Development Fund). Het effect hiervan is echter minimaal, omdat ook dit geld weer grotendeels buiten de regio wordt uitgegeven. Om dit met een voorbeeld te illustreren: als iemand uit het platteland naar de stad gaat om een koe te verkopen, geeft hij een deel van de opbrengst direct weer uit in de stad. Daarnaast betaalt hij rente aan de bank in de stad voor de lening die hij heeft genomen voor de aanschaf van zijn koe. Het geld dat hij wél uitgeeft in de plattelandswinkel, wordt ook weer voor een deel besteed in de stad.

Zo vertrekt het geld langzaam uit de regio, als er niet wordt toegewerkt naar een duurzame investeringscyclus in de regio zelf. Dezelfde logica kan worden toegepast op bepaalde sectoren waar geld uit wegstroomt, zoals de kunstsector.

b. Het gros van de banken is op elkaar gaan lijken
De meeste banken zijn beursgenoteerd. Ze hebben dezelfde organisatiestructuur, dezelfde soort doelstellingen en eigenaren, verkopen dezelfde producten en nemen dezelfde soort mensen in dienst. Het systeem verliest hierdoor de kracht die voortkomt uit diversiteit. Dit betekent dat er ook een grotere kans is dat ze dezelfde soort problemen tegenkomen en fouten maken, zoals pijnlijk duidelijk werd in de recente financiële crisis. Banken zijn onafhankelijk gaan functioneren van de gemeenschappen waaruit ze zijn voortgekomen en zijn losgekomen van de maatschappij. Banken die anders zijn opgezet (Triodos, Rabobank) zijn tot nu toe veel minder getroffen door de financiële crisis, wat het financiële systeem als geheel weerbaarder heeft gemaakt.

De landbouw begint langzaam de nadelen van monoculturen in te zien

"De landbouw stond twintig jaar geleden op het punt waar finance nu staat: instabiel, elke avond op het acht uur journaal, onder maatschappelijke curatele en ten diepste verdeeld over de toekomst." – **HARRY TE RIELE**

Harry te Riele maakt (onder meer in zijn paper 'Denken over Systeem Finance') de analogie tussen ons geldsysteem en de landbouwsector. Met als drijfveer 'nooit meer honger' en als doelstelling 'maximaliseren van opbrengst', werd na de Tweede Wereldoorlog opschaling en monocultuur de norm. Pas na decennia begint het langzaam door te dringen wat deze aanpak ons kost: verlies van biodiversiteit, vervuild oppervlakte- en grondwater, ontbossing en vervuilde lucht, om maar een paar effecten te noemen. De landbouw is op zoek naar een nieuwe aanpak en realiseert zich het belang van diversiteit, al was het alleen maar om de kwetsbaarheid van het systeem voor ziektes te verminderen.

Dimensie Waardebepaling

Hoe bepalen we als samenleving wat van waarde is? En hoeveel iets waard is? Geld speelt hierbij een cruciale rol. Prijzen, uitgedrukt in geld, geven een indicatie van wat mensen bereid zijn te betalen voor een product of dienst. Prijzen maken dingen vergelijkbaar. De prijs van een tros bananen is misschien even hoog als een kop koffie in een café. Geld zorgt ervoor dat we onderlinge transacties makkelijk af kunnen handelen (ruilfunctie), maar ook dat we waarde kunnen 'sparen' om het in de toekomst te consumeren. Met ons geld sturen we wat er gebeurt: iemand gaat koffie voor ons zetten of er worden bananen geïmporteerd. We gebruiken marketing om te zorgen dat mensen meer waarde hechten aan bepaalde producten en diensten.

Op grotere schaal gebeurt dit ook: de overheid bepaalt in het publieke domein welke waarde gecreëerd wordt door bijvoorbeeld te investeren in infrastructuur en onderwijs of door privaat huizenbezit te stimuleren. Banken sturen de waarde die in het commerciële domein gecreëerd wordt, door te kiezen aan welke bedrijfstakken krediet wordt verleend.

Ten slotte bepalen we op collectief cultureel niveau wat van waarde is. Dit komt tot uiting in ons consumptiepatroon. Daarnaast wordt het bepaald door (niet in geld uit te drukken) kwaliteit van leven, zoals vriendschappen, een gevoel van betrokkenheid en participatie, toegang tot schoonheid in de vorm van kunst of een mooi park in de buurt.

Definities van waarde, geld en prijs

WAARDE is een subjectieve term. Iedereen heeft een eigen mening over wat waardevol is en hoeveel iets waard is. Het is lastig om hier een algemene definitie voor te geven. Toch zijn er twee soorten waarde die in dit document regelmatig worden genoemd en om een nadere toelichting vragen.

- ***Intrinsieke of reële waarde***. Iets met intrinsieke of reële waarde is op zichzelf waardevol. Landbouwgrond bijvoorbeeld, heeft op zichzelf al veel waarde omdat het voedzame grond biedt waar verschillende gewassen op kunnen groeien. Het voedsel dat vervolgens geproduceerd kan worden heeft intrinsieke waarde omdat het ons voedt. Een huis heeft intrinsieke waarde, omdat het onderdak biedt.
- ***Financiële waarde.*** Dit is waarde uitgedrukt in geld, en is slechts een middel om intrinsieke of reële waarde te verkrijgen. Financiële waarde is in feite een bedrag in een computer of bankbiljetten in een kluis. Het is waarde gebaseerd op de afspraak dat we het kunnen inwisselen voor iets met intrinsieke waarde tegen een bepaalde prijs. Als we het niet accepteren als ruilmiddel, is het niets waard (bij bankbiljetten hooguit nog de waarde van het papier zelf).

GELD is een overeenkomst om iets te accepteren dat van zichzelf geen fundamenteel nut of waarde voor ons heeft, maar waarvan we erop vertrouwen dat we het kunnen uitgeven aan iets dat wel nut en waarde voor ons heeft (definitie van Greco, 2001). Het wordt gebruikt als ruilmiddel, als oppotmiddel, als rekeneenheid en volgens sommigen ook als bindmiddel (binnen een gemeenschap). De waarde van geld is afhankelijk van het vertrouwen van de gemeenschap dat ze het weer kan uitgeven aan iets met intrinsieke waarde.

PRIJS wordt bepaald door hoe koper en verkoper hun diensten of goederen waarderen. De koper toont zijn bereidheid om een bepaald bedrag te betalen voor een product en de verkoper laat zien hoeveel nodig is om zijn kosten te dekken. De hieruit voortkomende vraag en aanbod bepalen de prijs.

Ons systeem van waardebepaling kent een aantal fundamentele problemen.

- We kunnen niet alles goed in geld uitdrukken, maar beslissen wel op basis van geld.
- We hebben weinig zicht op de gevolgen van onze geldkeuzes.
- De prijs die wordt betaald voor toegevoegde waarde wordt vaak bepaald door onderhandelingsposities.

We kunnen niet alles goed in geld uitdrukken, maar beslissen wel op basis van geld

"De kern van de ecologische crisis is een 'crisis of perception.' In ons dagelijks leven is het normaal om te vragen of we het ons kunnen veroorloven te investeren in duurzaamheid. Wetend dat de mens totaal afhankelijk is van andere vormen van leven, is dit een volledig ridicule vraag." - **SARAH DENIE**

Het gebruik van geld als dominante vorm van waardebepaling is limiterend. Als we een lijstje maken van wat voor ons persoonlijk van waarde is in ons leven, zijn sommige dingen wel met geld te koop en daarin uit te drukken (voeding, een dak boven ons hoofd, kleding, warmte), maar veel dingen ook niet, of niet altijd (liefde, vriendschap, plezier, ergens bijhoren, erkenning, stilte, schone lucht in je buurt). Ongeprijsde zaken, zoals natuur, moeten concurreren met zaken die wél in geld worden uitgedrukt, zoals landbouwgrond en woningen. Hoe bepaald je dan wat waardevoller is en hoe hang je er een prijskaartje aan? Kan dat überhaupt en is dat wel wenselijk? Veel zaken worden behandeld als een product of dienst, terwijl dat niet goed past bij de kwaliteit die ze eigenlijk bevatten. Door allerlei niet-economische zaken economisch te beschrijven, worden appels met peren vergeleken.

Ondanks de onmogelijkheid om alle waarden juist te prijzen, is het maatschappelijk steeds geaccepteerder om geld doorslaggevend te laten zijn. We stellen bij beslissingen de vraag: hoeveel geld levert het ons op? Doordat het zo moeilijk is niet-economische zaken uit te drukken in geld, delven deze onderdelen van de samenleving het onderspit. We vragen ons bijvoorbeeld af of we genoeg geld hebben om de natuur te beschermen, terwijl dat eigenlijk een hele rare vraag is: want hebben we straks wel genoeg natuur om verder te leven? Wat is het ons waard dat toekomstige generaties ook nog schone lucht hebben en natuur om in te vertoeven? Door de culturele afzondering van de mens uit de natuur, is er een waardeverwarring ontstaan. Het voortbestaan van de Aarde is een onbuigbare conditie voor het overleven van onze eigen soort. Hoe ons financiële systeem dat op waarde schat is daaraan ondergeschikt.

We hebben weinig zicht op de gevolgen van onze geldkeuzes

We weten vaak niet wat ons geld 'doet' als we het eenmaal hebben uitgegeven, geïnvesteerd, aan de overheid betaald, aan het pensioenfonds afgedragen of op een spaarrekening gezet. Omdat de uiteindelijke bestemming van ons geld niet zichtbaar is (ofwel omdat we de producent niet kennen, ofwel omdat we niet weten waar de bank ons geld voor gebruikt), krijgen we alleen informatie over wat het geld op dat moment voor ons oplevert: een product, een dienst, rente, winst of meer pensioen. Zo baseren we onze keuzes op beperkte informatie.

We besteden ons geld aan producten zonder te weten welke macht we indirect uitoefenen. Blijft het geld in de regio of gaat het naar een hoofdkantoor in de Verenigde Staten? En wat doet het daar vervolgens? Zorgt onze aankoop of investering voor veilige werkgelegenheid in ontwikkelingslanden of juist voor kinderarbeid? We krijgen nauwelijks inzicht in de andere waarden die worden gecreëerd of vernietigd door onze geldkeuze, zoals vervuiling van ecosystemen, bescherming of vernietiging van natuur of toegang tot onderwijs. Toch bepalen onze geldkeuzes als consument, spaarder en investeerder deze waardeontwikkeling wereldwijd.

De prijs die wordt betaalt voor toegevoegde waarde wordt vaak bepaald door onderhandelingsposities

Prijs is vaak niet gebaseerd op de toegevoegde waarde van een product of dienst. Mensen in ontwikkelingslanden krijgen door een slechte onderhandelingspositie vaak een lagere prijs dan de waarde die hun werk vertegenwoordigd, en te weinig om zich op een humane manier te kunnen ontwikkelen. Het verschil is voor de ondernemer. In de Westerse wereld zien we dat vertaald in lage prijzen waar we vrolijk doch naïef onze aankoopbeslissing op baseren. Hoewel niet meer gesproken kan worden van 'roven', zoals in het koloniale tijdperk, is het betalen van te lage prijzen in feite hetzelfde, maar dan minder expliciet en minder zichtbaar voor de consument. De macht van het geld beïnvloedt de prijs.

Daarnaast wordt de prijs van grondstoffen en voedsel, vaak uit ontwikkelingslanden, beïnvloed door internationale speculatie en handel in deze producten op de financiële markten. Niet voor het onderliggende product, maar om geld te verdienen aan de handel zelf. Deze handel beïnvloedt de mate waarin een menswaardig bestaan mogelijk is voor degenen onderaan de productieketen en voor mensen die hiervan afhankelijk zijn voor hun basis voedselvoorziening.

Dimensie Eigendom

In onze samenleving hebben we een uitgebreid rechtssysteem dat eigendomsstructuren bepaalt en erop toeziet dat deze worden beschermd. Dit geeft ons vertrouwen en veiligheid, en een basis om met elkaar afspraken te maken. Adam Smith kwam niet voor niets op voor het belang van eigendom: dat vormde voor hem de sleutel tot gelijkwaardige toegang tot de economie. Geld is een middel om eigendom te verwerven. De morele basis van deze transacties op basis van geld wordt echter niet structureel bevraagd. We noemen hier twee van de belangrijkste problemen binnen het eigendoms-vraagstuk die met geld te maken hebben.

- Rente op geld ondermijnt de duurzaamheid van onze samenleving.
- Onbeperkt eigendom van geld geeft macht die de hele maatschappij beïnvloedt.

Rente op geld ondermijnt de duurzaamheid van onze samenleving

"Rente heeft veel mogelijk gemaakt. Zonder rente was er geen Industriële Revolutie. Zonder rente zou het Westen niet rijk zijn. Maar rente heeft een dwang tot groei in zich en die doet onze Aarde inmiddels uit zijn voegen barsten." – **DETTE GLASHOUWER, IN THEATERVOORSTELLING 'GELD EN GENOEG'**

Rente is een manier om eigendom van geld te belonen. Het heeft veel nuttige effecten. Het stimuleert mensen om consumptie uit te stellen en geld aan anderen uit te lenen, direct of via de bank. Rente is niet alleen een vergoeding voor het uitstellen van de eigen consumptie, maar ook voor het risico dat je loopt om het geld niet terug te krijgen. Omdat mensen bereid zijn hun geld uit te lenen, kan het gebundeld worden voor grote investeringen in bijvoorbeeld mechanisering en automatisering, die weer tot productiviteitsgroei leiden. Door de rente inkomsten die met deze investeringen verdiend worden, komt er steeds meer vermogen beschikbaar dat uitgeleend wordt voor nieuwe investeringen. Die maken op hun beurt weer snellere, productievere investeringen mogelijk, die weer leiden tot prijsdalingen.

Daarnaast is rente voor banken een manier om de organisatiekosten voor het faciliteren van geldstromen terug te verdienen. Voor individuen is rente een mooie manier om waarde te behouden of te vergroten en over te dragen aan de volgende generatie. Zeker als de munt waarin gespaard wordt aan inflatie onderhevig is en zonder rente over tijd steeds minder waard wordt.

Tot in de zestiende eeuw was rente niet cultureel geaccepteerd. In alle religies waren er regels om dit tegen te gaan. Sinds de acceptatie van rente is de economische vooruitgang in de westerse wereld enorm versneld. Rente leidt echter volgens veel experts ook tot uitkomsten die niet duurzaam zijn op de langere termijn. Daarmee worden we nu geconfronteerd.

a. Rente zorgt ervoor dat we geld sparen, in plaats van de Aarde sparen
Geld heeft financiële waarde gekregen door rente. Met geld kun je geld verdienen. Hierdoor lijkt het alsof het intrinsieke waarde heeft, maar het zorgt eigenlijk voor een loskoppeling van geld van deze intrinsieke waarde. Alle waarde wordt namelijk vergeleken met de waarde die je krijgt als je het geld op de bank zet. Door de rente is het aantrekkelijk om geld te sparen voor later. We gaan ervan uit dat we straks van ons geld datgene kunnen kopen wat we willen, in plaats van nu te kopen wat we willen en er op een duurzame manier voor te zorgen.
De intrinsieke waarde van een product of hulpbron wordt beïnvloed doordat we de waarde kunnen uitdrukken in geld, en het daarmee inwisselbaar maken.

Omdat we geld sparen en dit geld rente genereert, is het voor ons van belang om nú zoveel mogelijk geld te hebben. Oftewel: hoe meer (reële) waarde we nu om kunnen zetten in geld, hoe beter. Door rente is dit geld namelijk over tien jaar meer waard, als de inflatie tenminste lager is dan de rente. Geld lijkt dus een duurzame manier om te sparen voor later. Andere manieren om waarde vast te houden of te creëren (bijvoorbeeld het behoud van de walvisstand of het regenwoud, onderwijs) moeten dus concurreren met geld en de bijbehorende rente. Zij trekken vaak aan het kortste eind, omdat we waarde uiteindelijk in geld uitdrukken. Dus kappen we het regenwoud om het hout te verkopen en de opbrengst op de bank te zetten, om te sparen voor later. Wat in deze beslissing niet wordt meegenomen, is dat kapitaal (het regenwoud) op de lange termijn natuurlijk uitputtend is. En dan wordt schone lucht, uitgedrukt in geld, oneindig duur.

b. Rente zorgt voor schaarstedenken en concurrentie in plaats van samenwerking
Door rente ontstaat schaarstedenken. We moeten immers met elkaar concurreren om de rente op ons geleende geld terug te verdienen. Het geld dat we hebben geleend is geschapen door banken – als schuld. Dit geld is er dus bijgekomen in de economie (zie dimensie 'Aarde' en de discussie over een geld overschot). De rente die we moeten terugbetalen op deze lening is echter niet bijgedrukt of gecreëerd en moet worden voldaan uit de bestaande geld hoeveelheid. Dit geldt voor iedereen die een lening is aangegaan. Het resultaat is dat er een tekort ontstaat: de totale beschikbare geldhoeveelheid is niet voldoende om alle schulden inclusief rente terug te betalen. Geld wordt dus schaars door rente. Dit werkt weer als motor om nog meer schulden aan te gaan. De omvang van rentebetalingen is groter dan je misschien zou denken. Je kunt de hoeveelheid rentebetalingen in een samenleving meten als percentage van de totale economie, door de totale schuld te vermenigvuldigen met de marktrente. Bij een schuld van 400% van BBP en een marktrente van 5%, is dat dus 20% van alle betalingen.

c. Rente creëert de noodzaak van eeuwigdurende economische groei
Zolang het rentepercentage lager is dan de groei van de reële economie, lijkt er niet zoveel aan de hand. Als je morgen meer moet terugbetalen dan je vandaag leent, móét je groeien: je hebt een voorschot genomen op jouw hogere productie in de toekomst. Er is geen rekening gehouden met stagnatie of krimp van de economie, of met het opraken van natuurlijke hulpbronnen die deze groei stimuleren. Op individueel niveau uit zich dit in het faillissement van de één en het succes van de ander. Op het niveau van de hele samenleving betekent dit dat er steeds meer faillissementen zullen zijn, naarmate de groei stokt maar de renteverplichting blijft. Het wordt een 'rat race', met enkele schaarse winnaars die alsnog weten te groeien. Het gros zal zich echter financieel niet kunnen handhaven, gevangen tussen rente en economische stagnatie of krimp.

Ook vanuit financiële instellingen bekeken moet onze economie blijven groeien. Dit komt doordat we samengestelde rente krijgen op spaargeld en lineaire rente betalen op leningen. Oftewel: als je spaargeld bij de bank staat, krijg je niet alleen rente over de

hoofdsom die je inlegt, maar ook over de rente die je opbouwt (rente op rente). Er zijn dus méér leningen, of veel hogere rentes op leningen, nodig om deze samengestelde rente aan spaarders te kunnen betalen. Om te voorkomen dat banken meer spaarrente moeten betalen dan de rente die ze op leningen ontvangen, sluiten zij meestal geen leningen af die langer lopen dan 15 jaar: dan moet de lening opnieuw worden afgesloten. Vaak wordt de hoofdsom van de lening dan vergroot vanwege waardestijging van het onderpand en inflatie. Dit nieuwe evenwicht is wederom gebaseerd op het creëren van meer geld als schuld.

d. Rente zorgt voor een steeds schevere inkomensverdeling

"Geld rolt naar geld. Zo zal armoede altijd blijven bestaan, immers géén geld trekt géén geld aan. Hoe deze cyclus te doorbreken is een van de grootste uitdagingen van onze tijd." – **GINE ZWART**

Doordat geld een aanzuigende werking heeft (geld trekt geld aan), wordt het ongelijk verdeeld over de samenleving. Mensen die geld bezitten, verdienen geld door rente en rendement op investeringen, terwijl mensen die geld lenen juist rente betalen. Als je eenmaal geld hebt, kun je het gebruiken om meer geld te verdienen; als je geen geld hebt, moet je betalen om het te mogen gebruiken. Om geld te kunnen lenen, heb je bezit (onderpand) nodig. Je toegang tot geld neemt dus toe naarmate je rijker bent. Het oplossen van het armoedeprobleem wordt hierdoor bemoeilijkt, want arm en rijk groeien verder uit elkaar. Er ontstaat een continue waardeoverdracht van het armste deel van de bevolking naar het rijkste deel door rentebetalingen.

Deze analyse van rente wordt niet door iedereen gedeeld. Het is wel een perspectief dat vaak terugkomt, geïnspireerd door Bernhard Lietaer (zie onder meer 'Het geld van de toekomst') en online filmpjes zoals 'Money as Debt'. Voor sommige experts wegen de eerder beschreven nuttige effecten van rente zwaarder. Anderen stellen dat geld niet schaars kan zijn, als het onbeperkt gecreëerd kan worden.

Onbeperkt eigendom van geld geeft macht die de hele maatschappij beïnvloedt

"We gebruiken de economische weg om keuzes te maken in plaats van de rechtsweg. Hierdoor ontstaat een vorm van corruptie." - **JAN SAAL**

Het bezit van geld is voor ons een vrijbrief om te kunnen kopen en consumeren wat we willen – we betalen er tenslotte voor! De verdeling van consumptie en eigendom van producten en diensten is wereldwijd onder de verdeelsleutel geld echter volledig scheefgegroeid. Deze scheefgroei creëert zowel hongersnood als obesitas. Geld lijkt geen duurzaam verdelingsmechanisme.

Geeft geld onbeperkt recht op gebruik van goederen, land en natuur, zelfs ten koste van anderen en van toekomstige generaties? Zou dat recht wel gebaseerd moeten worden op het bezit van geld? Waarom veroordelen we mensen die een slechte toegang tot geld hebben tot armoede en ellende?

We stellen het verdelingsmechanisme van geld niet voldoende ter discussie. Het is geaccepteerd dat de rijkste mensen in de wereld (waartoe een groot deel van Nederland behoort) zich een levensstijl aanmeten die een aanslag pleegt op eindige grondstoffen en natuur. Met deze grote ecologische voetafdruk beïnvloeden ze indirect de levensstijl van armere delen van de wereld, bijvoorbeeld via waardeketens die slechte werkomstandigheden en ecologische degradatie tot gevolg hebben (zie ook het eerder beschreven effect van onze geldkeuzes, dimensie 'Waardebepaling').

Waar geld, economie en recht met elkaar vermengd raken, ontstaan processen die de besluitvorming over wat gewenst is kunnen corrumperen. Voormalig minister van Financiën Gerrit Zalm zei niet voor niets dat hij liever deze post bezette dan die van de premier, omdat de minister van Financiën feitelijk de schaduwpremier is van een kabinet. Geld werkt sturend en is daardoor vaak beleidsbepalend.

Verder is het niet ongewoon dat geld de schijnbaar onafhankelijke partijen in onze samenleving omkoopt volgens het bekende spreekwoord "wie betaalt die bepaalt". Een voorbeeld hiervan is de censuur van wetenschappelijke publicaties doordat onderzoeken worden gesponsord door het bedrijfsleven of alleen worden gepubliceerd als de resultaten gunstig zijn voor de opdrachtgever ('positive-outcome bias'), ook als dit de overheid is. Dit leidt tot een vertekend beeld en incomplete, overoptimistische informatie voor de maatschappij.

Dimensie organiseervormen

Vanuit deze dimensie stellen we onszelf de vraag: hoe is ons geldsysteem georganiseerd? Wie neemt de beslissingen? Wat zijn de doelstellingen van de verschillende onderdelen van het systeem? En ondersteunen deze ook de ontwikkeling van een duurzame samenleving op lange termijn?

Als we de organisatie van ons geldsysteem onder de loep nemen, kunnen we twee belangrijke dingen constateren:

- Banken zijn gaan functioneren in dienst van aandeelhouders in plaats van het maatschappelijk belang.
- Toezichthouders zijn er niet in geslaagd om de maatschappelijke taak van banken weer centraal te stellen.

Banken zijn gaan functioneren in dienst van aandeelhouders in plaats van het maatschappelijk belang

"Banken zijn niet alleen de smeerolie van de economie: ze zijn ook de brandstof geworden." – **FLORIS LAMBRECHTSEN**

Banken zijn van oorsprong maatschappelijke organisaties, die zijn ontstaan vanuit gemeenschappen. Ze zijn de smeerolie van een economie: als de banken goed hun werk doen, kan de economie soepel functioneren. Het belang van een goed functionerende financiële sector wordt ook in ontwikkelingslanden onderkend. Daar waar toegang is tot financiële diensten (sparen, lenen, verzekeren), ontwikkelt de economie zich sneller dan daar waar geld onder matrassen ligt te wachten en ondernemers geen geld hebben om hun plannen uit te voeren. Investeringen brengen het spaargeld terug in de economie.

Door de maatschappelijke doelstelling deels uit het oog te verliezen, is er in de organisatie van banken een aantal dingen veranderd. Banken zijn los komen te staan van de belangen van de gemeenschap en zijn gaan functioneren als beursgenoteerde bedrijven. Ze hebben aandeelhouders gekregen met korte termijn winst oriëntatie en speculeren met eigen middelen. Ze rekken de grenzen op door steeds meer risico te nemen om meer geld te verdienen. Hierdoor wordt de duurzaamheid van ons economisch en ecologisch systeem in gevaar gebracht.

De volgende organisatorische factoren spelen hierbij een belangrijke rol:

a. Banken hebben hun beloningsbeleid ingericht op het maximaliseren van winst en waarde voor aandeelhouders
Banken sturen erop aan meer risico's te nemen, om zo verwachte opbrengsten te waarborgen. Beloningssystemen voor medewerkers zijn gericht op het halen van targets, die niet noodzakelijkerwijs in lijn liggen met het maatschappelijke lange termijn doel van een bank. Een neveneffect van de targets is dat binnen de eigen organisatie concurrentie ontstaat (iedere persoon en afdeling heeft meestal eigen targets) en het vertrouwen tussen werknemers afneemt.

b. Eenzijdige focus op winstmaximalisatie betekent dat klant en samenleving niet centraal staan
Banken bepalen welk deel van de economie groeit, zonder te kijken naar de maatschappelijke gevolgen. Dit wordt eens in de zoveel tijd duidelijk als er weer massaal een financieel product is verkocht waar mensen de dupe van zijn geworden, zoals de woekerpolissen. Banken hoeven over de maatschappelijke gevolgen van hun investeringsbeslissingen nauwelijks verantwoording af te leggen, hooguit over controversiële zaken (bijvoorbeeld wapenhandel).

De sprong naar financiële dienstverlening in ontwikkelingslanden is snel gemaakt. Microkrediet wordt alom geprezen als manier om armoede te bestrijden. Banken hebben hier wel een maatschappelijke rol, maar soms gaan ook hier belangen van (microkrediet) banken en hun aandeelhouders een grotere rol spelen dan armoedeverlichting. Een (microkrediet)bank die haar winstdoelstelling laat prevaleren boven haar maatschappelijke doelstelling (armoedebestrijding en economische ontwikkeling), is geneigd leningen te verstrekken op basis van risicoreductie en winstmaximalisatie, oftewel terugbetaal-mogelijkheden en onderpand. De vraag zou echter óók moeten zijn: help ik met deze lening deze mensen verder in hun ontwikkeling? Daarbij hoort de vraag of de klant de lening kan terugbetalen door middel van voldoende verdiencapaciteit en niet alleen of zijn huis voldoende onderpand biedt. De hoogte van een lening moet dus worden afgestemd op de mogelijkheden van een land, een organisatie of een persoon om waardevormende processen te creëren.

c. Banken zijn te groot geworden om failliet te mogen gaan ('too big to fail')
Vóór de financiële crisis was de heersende opvatting 'eten of gegeten worden'. Banken werden steeds groter door middel van fusies en overnames. Er was een consolidatieslag gaande waar je als bank actief in mee moest gaan om zelf aan het roer te kunnen blijven. Bovendien werden de overnames door aandeelhouders gestimuleerd, zodat zij zelf bij de verkoop van de bank konden verdienen aan de overnamepremies.

De balansen van de grote banken zijn echter zó groot geworden, dat het hele financiële systeem instabiel wordt als een van deze banken failliet gaat (hier slaat de kreet 'too big to fail' op). Andere banken en de overheid moeten diens schuld dan overnemen.
Dit motiveert banken niet om risico's te beperken door een hoog eigen vermogen aan te houden. De wetenschap dat andere partijen wel in moeten springen omdat ze anders zelf ook de dupe worden, zorgt voor 'moral hazard': het nemen van te grote risico's. Winst is namelijk wel voor de banken zelf, verlies niet. Dit weten ook de aandeel- en obligatiehouders, die daarom evenmin hun risicobeperkende functie uitoefenen.

Toezichthouders zijn niet erin geslaagd de maatschappelijke doelstelling van banken weer centraal te stellen

Hoewel buiten kijf staat dat de centrale bank in Nederland (DNB) een maatschappelijke taak heeft, durft of kan ze geen ingrijpende maatregelen nemen om het banksysteem voldoende te hervormen. De primaire doelstelling van DNB is om de stabiliteit van de huidige banken te waarborgen; niet het garanderen van een banksector die dienstbaar is aan de maatschappij. Letterlijk is haar missie: "DNB maakt zich sterk voor financiële stabiliteit en draagt daarmee bij aan de welvaart in Nederland."

Het lijkt erop dat DNB en andere centrale banken ofwel nog op zoek zijn naar een lange termijn oplossing, ofwel te veel worden beïnvloed door de bankenlobby.
Dit komt deels door de verwevenheid aan de top van banken en overheden en doordat eigendom van geld macht geeft (zie dimensie 'Eigendom'). Hierdoor gaan gevestigde belangen een belangrijke rol spelen bij het vormen van toezichtmaatregelen (zoals Deutsche Bank, die een grote rol speelt in de mechaniek van het Europese noodfonds). Daarnaast hebben centrale bankiers beperkte middelen om bijvoorbeeld de geldhoeveelheid te beïnvloeden, terwijl we vaak denken dat zij deze volledig bepalen. Het rentebeleid van de centrale banken zou de geldhoeveelheid moeten reguleren, maar renteprikkels hebben niet voldoende effect.

Naast de centrale bank is de politiek de uitverkoren partij om het lange termijn belang van de samenleving te verdedigen, ook in de financiële sector. Toch heeft de overheid ook te weinig invloed en/of inzicht om deze rol met verve te vervullen. Ambtstermijnen van vier jaar, met verkiezingen al snel in het vizier, leiden tot korte termijn denken, wat weinig ruimte biedt voor fundamentele veranderingen. De grote druk van een (dreigende) crisis kan hier overigens wel bij helpen.

Wat ook een rol speelt, is dat zowel DNB als de overheid denkt dat het stimuleren van economische groei beter is voor de maatschappij. Dit komt terug in de volgende dimensie. Zo bekeken, is de overmatige schuldcreatie van banken maatschappelijk aantrekkelijk en hoeft daar dus ook niets aan te veranderen.

Dimensie Dialoog

Als we vanuit de dialoog naar geld kijken, concentreren we ons op de beelden die in de samenleving bestaan van geld. Hoe kijken we naar geld? Hoe communiceren we over geld? Wat begrijpen we van geld? Dit geeft een ander perspectief aan de analyse die we hebben gemaakt onder de dimensie 'Waardebepaling'. Het is tenslotte het beeld dat we gezamenlijk creëren, dat onze perceptie van waarde beïnvloedt.
We gaan hier in op de volgende vier beelden:

- Het gros van de samenleving begrijpt niet goed hoe geld werkt.
- De economische wetenschap ziet geld als iets 'neutraals'; geld is niet neutraal.
- We meten het succes van onze samenleving op basis van economische groei.
- We geloven dat concurrentie de beste prijs oplevert.

Het gros van de samenleving begrijpt niet goed hoe geld werkt

"Mensen die veel geld hebben, noemen we rijk. Maar deze mensen hebben alleen maar een heleboel tegoedbonnetjes" – **WIM GIELINGH**

"Geld verandert van aard en functie, afhankelijk van waarvoor we het gebruiken en hoe we het gebruiken: baargeld, koopgeld, leengeld en schenkgeld." – **JAN SAAL**

Het gros van de samenleving is zich niet bewust van wat geld eigenlijk is. Logisch, het wordt ons ook niet op school geleerd. We denken dat geld zelf waarde heeft en zien niet dat het eigenlijk een soort tegoedbon is, of verplichting in de toekomst. Dit leidt tot foutieve beelden, zoals eerder genoemd bij de dimensie 'Waardebepaling': we stellen geld centraal, in plaats van de onderliggende waarde zoals natuur, grondstoffen, arbeid en ondernemerschap. We zien geld als doel, niet als middel.

Als we geld en waarde beter zouden begrijpen, zou er veel meer weerstand zijn tegen de huidige praktijken en zou er meer energie worden gestoken in innovatie en vernieuwing. Het lijkt er wel op dat dit bewustzijn momenteel groeit, juist doordat het systeem minder goed functioneert en de rol van geld zelf zichtbaarder wordt. De rol van de media is hierin cruciaal. Volgens sommigen hebben de media de laatste financiële crisis verergert door gebeurtenissen vanuit korte termijn perspectief te belichten. Er is behoefte aan (mensen in de) media die duiding kunnen geven aan ontwikkelingen met het oog op de lange termijn.

De economische wetenschap ziet geld als iets 'neutraals'; geld is niet neutraal

"Het geldsysteem wordt gebruikt om economische groei niet alleen te faciliteren, maar ook te forceren." – **HERMAN WIJFFELS**

Geld is op dit moment het meest invloedrijke sturingsmechanisme van onze economie. Toch werd er tot voor kort weinig aandacht aan besteed of onderzoek naar gedaan, waardoor economen vaak foutieve uitkomsten voorspellen over menselijk gedrag. Als de marktprijs van een product daalt, zou je volgens de algemeen geaccepteerde economische theorie verwachten dat er minder van wordt geproduceerd. Het tegenovergestelde gebeurt echter: als de marktprijs van een product daalt, maar de vraag naar geld gelijk blijft, gaan producenten meer produceren en verkopen om aan hun eigen behoefte aan geld (door geldverplichtingen) te kunnen blijven voldoen. De vraag naar geld is in dat geval sterker dan de afnemende prijs. Door de geldmarkt met haar eigen dynamiek naast andere markten te zetten, gaan we het gedrag van consumenten en producenten beter begrijpen. Geld is een waardesysteem, dat ons gedrag wel degelijk beïnvloedt.

In de economische wetenschap wordt echter nauwelijks aandacht besteed aan het verschil tussen geld en waarde.

We meten het succes van onze samenleving op basis van economische groei

Onze samenleving en het bedrijfsleven draaien op economische groei. We meten de omvang van de economie – en dus ook de groei – voornamelijk op basis van de totale omvang van de geldtransacties die in een jaar worden gedaan (prijsniveau x transacties). We koppelen deze statistiek vervolgens naadloos aan kwaliteit van leven: als we collectief meer geld verdienen, wordt ons leven er beter op en bereiken we een hogere welvaart. Om te kunnen blijven groeien en meer geld te verdienen, wordt het aangaan en in omloop brengen van schuld gestimuleerd. Volgens Arjo Klamer (Sustainable Finance Lab, 7 november 2011) is deze perceptie van de werkelijkheid ontstaan in de jaren dertig, toen economen naar de samenleving gingen kijken als een machine, met input en output. Door deze perceptie ontstaan drie problemen:

a. Relevante onderdelen van ons welzijn worden niet in de meting meegenomen
Het 'succes' van onze samenleving (het welzijnsniveau) hangt af van meer dan geldtransacties alleen. Sociale relaties, veiligheid op straat en toegang tot natuur dragen bij aan een positief gevoel over ons leven. Deze factoren worden niet meegenomen bij het meten van economische groei, omdat geld hierin niet of nauwelijks een rol speelt. Je zou eventueel de uitgaven aan bijvoorbeeld de politie kunnen gebruiken om veiligheid te meten, maar veiligheid bij afwezigheid van politie is vaak nog veel waardevoller (denk aan het gevoel van onveiligheid dat je bekruipt in landen waar op iedere straathoek een bewapende agent staat).

b. Activiteiten die niets toevoegen aan ons welzijn, of deze zelfs verlagen, worden wel in de meting meegenomen
Als bedrijf A veel omzet genereert door zijn prijs zó laag te houden dat er veel vraag is naar zijn product, is dat positief voor de economische cijfers en de omloop van geld. Er wordt echter geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat hij de kosten van zijn productieproces laag houdt, door vervuilende fabrieken neer te zetten of mensen tegen een hongerloon te laten werken. Bedrijf A zal de economie meer laten groeien dan bedrijf B, dat hetzelfde product produceert in een fabriek op zonnepanelen met humane werkomstandigheden, maar door hogere kosten en concurrentie van bedrijf A een lagere omzet heeft. Dit hoeft echter niet te betekenen dat er netto meer welzijn is ontstaan.

c. Activiteiten die eerder buiten het geldsysteem om plaatsvonden, worden aangemerkt als groei

De zorg voor kinderen door 'huismoeders' is een typisch voorbeeld van een welzijnsverhogende activiteit, die niet wordt meegenomen in onze meting van het succes van de samenleving. En dat terwijl we het hebben over de ontwikkeling en opvoeding van een toekomstige generatie! Als deze moeders gaan werken en de zorg voor hun kinderen overdragen aan een professionele partij (zoals een kinderdagverblijf), krijgt de zorg een prijskaartje en wordt deze onderdeel van ons geldsysteem. De activiteit komt dan ineens terug in de 'succesmeting' van onze samenleving, terwijl die daarvoor ook al plaatsvond. Hetzelfde geldt voor de informele mantelzorg ten opzichte van professionele zorg.
We zien het aantal geldtransacties groeien en vinden onze samenleving dus succesvoller dan daarvoor. Het is echter nog maar de vraag of ons algehele welzijn erop vooruit is gegaan, gelijk gebleven of verminderd.

We geloven dat concurrentie de beste prijs oplevert

"Concurrentie is het ordeningsprincipe voor de economie en we zijn collectief gaan geloven dat dit 'natuurlijk' is. Wat gebeurt er met ons zelfbeeld en de samenleving als we 'samenwerking' als ordeningsprincipe voor de economie hanteren? We hebben volstrekt nog geen idee van de potentie daarvan." - **DAMARIS MATTHIJSEN**

We zijn collectief gaan geloven dat concurrentie het beste uitgangspunt is voor ons economisch handelen. Zonder concurrentie verslappen we, is de gedachte. Als het bedrijfsleven niet door wet- en regelgeving in een scherpe concurrentiepositie wordt gedwongen, kan de consument niet afdoende worden beschermd tegen de macht van de multinationals. Concurrentie levert de beste prijs op voor de consument, daar lijkt het tegenwoordig om te gaan. Maar wat is de beste prijs als de consequenties daarvan op lange termijn ook door de consument moeten worden gedragen? Is transparantie over deze effecten voor mensen niet een voorwaarde om in de supermarkt een reële prijs te accepteren, waarin alle waarden zijn verdisconteerd?

Het concurrentiedogma is sterk. We betalen hoge bonussen om geen topbankiers te verliezen aan andere landen en we durven geen milieumaatregelen te nemen vanwege een ongunstig vestigingsklimaat. Het is interessant te onderzoeken wat een sturing- of ordeningsprincipe als wederzijdse afhankelijkheid – en dus samenwerking – gaat doen met waardeketens, hun inrichting en prijsvorming.

Dimensie Ik ben

"Je hebt ontwikkeling nodig om jezelf te worden en daarmee optimaal dienstbaar te zijn aan anderen. Er is een polariteit tussen ontwikkeling en economie. Mensen die zich ontwikkelen ten behoeve van de maatschappij moeten worden vrijgesteld van geld verdienen" - **JAN SAAL**

De dimensie 'Ik ben' gaat over de manier waarop we onze identiteit bepalen, voor onszelf en als samenleving. We kunnen dit ook de geestelijke dimensie noemen: de relatie met ons hogere zelf. Vanuit welke intentie handelen we? Waarmee wordt ons handelen gevoed? Hoe ontwikkelen we onze talenten en hoe doen we dat in relatie tot anderen? Hoe beïnvloeden we de maatschappelijke realiteit? In deze dimensie komen drie stellingen naar voren:

- Geld speelt een grote rol bij het bepalen van onze identiteit.
- We zijn ons niet ervan bewust dat onze geldkeuzes de economie beïnvloeden.
- We gebruiken ons talent voor werk dat niet de meeste waarde oplevert.

Geld speelt een grote rol in het bepalen van onze identiteit

"Monetaire waarde is zichtbaarder, wordt vaker gecommuniceerd, vaker gemeten en serieuzer genomen dan alle vormen van 'intrinsieke waarde'. Monetaire waarde is de enige lens geworden waardoor we kijken. Daarmee hebben we alles tot een mager, levenloos, eendimensionaal nummer gemaakt." – **SARAH DENIE**

We zitten vast in een paradigma gebaseerd op geld en groei. We zijn ver van ons eigen bewustzijn af komen te staan, van waar het echt om gaat in het leven. We hebben ons bewustzijn als 'homo economicus' vormgegeven in ons systeem. Dit is een eenzijdig mensbeeld. We zijn zoveel meer dan dat. We zijn onszelf gaan waarderen in termen van geld (hoeveel geld hebben we, hoeveel verdienen we) en gebruiken dat ook als drijfveer. Daardoor zijn we los komen te staan van onze eigen waarden. We laten onze eigenwaarde voor een groot deel door geld bepalen; het heeft in ons bewustzijn een intrinsieke waarde gekregen. Zelfs al zouden we onszelf anders willen gaan definiëren, dan nog zitten we vast in een systeem waar we zó afhankelijk zijn geworden van geld, dat we in onze keuzevrijheid worden beperkt. Dit is vaak een zelfopgelegde onvrijheid: we denken dat we een bepaalde hoeveelheid geld nodig hebben om ons veilig te voelen of onze identiteit in stand te houden. Dat is niet altijd het geval. We houden deze onvrijheid vaak zelf in stand.

We zijn ons niet ervan bewust dat onze geldkeuzes de economie beïnvloeden

Ieder individu is onderdeel van de economie – er is geen groter of kleiner onderdeel dan het individu. We voelen ons vaak machteloos tegenover het grote 'systeem'. We denken dat we niets in te brengen hebben en kunnen onze identiteit er niet in kwijt. Al zijn we het misschien niet eens met de manier waarop ons geldsysteem is vormgegeven, we vertalen onze identiteit (wie we willen zijn in relatie tot anderen) niet in bewust bestedingsgedrag. We voelen ons vaak slachtoffer: we zouden wel anders willen (een andere baan nemen of biologisch inkopen doen), maar we hebben 'niet genoeg geld'. We denken vaak niet na over de gevolgen van onze keuzes op het gebied van geld. Wat 'doet' ons geld als we het uitgeven, terwijl we het sparen of als we het afdragen aan een pensioenfonds?
We zetten zelf processen in gang zonder erover na te denken.

Dit hangt natuurlijk samen met het gebrek aan transparantie over wat er met ons geld gebeurt (zie dimensie 'Waardebepaling'). Maar ook als dit wél duidelijk is, denken we vaak niet op deze manier erover na. Kopen we een fiets of kopen we brandstof? Gaat ons geld naar de ontwikkeling van fietsen of naar het boren naar olie? Gek genoeg zijn we meer bezig met het kleine deel van ons geld dat we aan goede doelen schenken – want hier kiezen we wél bewust voor het bestrijden van armoede, hongersnood of het behoud van de natuur – dan met het veel grotere deel dat we dagelijks uitgeven en investeren.

Terwijl we met dat grotere deel veel meer invloed kunnen uitoefenen op hoe de wereld zich ontwikkelt.

Zelfs al zouden we ons bewust zijn van deze invloed en al zou de bestemming van ons geld volledig transparant zijn, dan nog is het uiteraard de vraag of we ons geld daadwerkelijk anders zouden inzetten. Dat is afhankelijk van de waarde die we er op dat moment aan toekennen. Nemen we bijvoorbeeld de langere termijn waarde voor onze kinderen en omgeving mee? En in hoeverre stellen we ons open voor gewetensvragen, over wat we met ons geld aanrichten? We hebben immers al genoeg moeilijke beslissingen om ons zorgen over te maken.

We gebruiken ons talent voor werk dat niet de meeste waarde oplevert

De manier waarop we onze talenten ontplooien en inzetten in de samenleving wordt deels gedreven door geld. Slimme mensen met de beste opleidingen gaan voor het geld in de financiële en juridische sector werken. Zij ontwikkelen en verkopen ingewikkelde financiële producten of bedenken manieren om het juridisch haalbaar te maken. Met geld als drijfveer wordt deze tak van sport steeds succesvoller en blijft er minder talent over om maatschappelijke problemen aan te pakken. Sterker nog, dit talent zorgt onbewust juist voor maatschappelijke problemen door producten te bedenken die zo ingewikkeld zijn dat niemand de consequenties ervan kan overzien, ook zijzelf niet.

Ook de waarde voor het individu is op deze manier meestal niet optimaal. Uitzonderingen daargelaten, willen veel mensen eerst vijf tot tien jaar in de financiële sector werken om ‘binnen’ te zijn en zich daarna zonder geldzorgen op de echte roeping of passie richten. In de praktijk blijkt het moeilijk weer los te komen van deze overvloed aan geld (door hoge hypotheeklasten, een levensstijl, vriendenkring of ego dat niet meer zonder kan). Het wordt dan verleidelijk om de tijd uit te zitten in een baan die niet overeenkomt met een persoonlijke of maatschappelijke drijfveer. Van waardecreatie is dan geen sprake meer.

NIEUWE DENKWIJZEN OVER ONS GELDSYSTEEM EN MOGELIJKE OPLOSSINGEN

Nieuwe denkwijzen over ons geldsysteem en oplossingen om dit systeem te integreren in een stabiele economie, die dienstbaar is aan mens en natuur, zijn er in alle soorten en maten. We zullen hier de nadruk leggen op oplossingen waaraan binnen de Economy Transformers community wordt gewerkt. Daarbij integreren we denkwijzen van recente andere bewegingen die nadenken over de toekomst van ons financiële systeem (zoals het Sustainable Finance Lab, Enviu en Positive Money).

Sommige oplossingen spreken elkaar ronduit tegen. De verschillende experts die hebben bijgedragen aan deze analyse zijn het dan ook zeker niet eens met alle oplossingen. Wij kiezen hierin geen partij, maar willen juist de ruimte geven aan de verschillende denkwijzen.

Maak van banken weer maatschappelijke, sociaal ondernemende organisaties

"Een bankier is geen slecht mens. Hij werkt wel in een omgeving waar een beroep wordt gedaan op zijn slechte kant" – **KILIAN WAWOE**

Hoewel makkelijker gezegd dan gedaan, kunnen we banken zodanig reorganiseren dat de strategie en operatie weer gericht zijn op de eerder genoemde maatschappelijke taken. Dit betekent dat ze weer dienstbaar worden aan de samenleving en de natuur, in plaats van hieraan zoveel mogelijk winst en waarde te onttrekken. Er is een aantal dingen dat gedaan kan worden om dit te bereiken.

a. Ontwerp eigendomsstructuren voor banken waarbij eigenaren automatisch gericht zijn op de lange termijn stabiliteit
De Rabobank heeft bijvoorbeeld obligaties ontworpen waarmee investeerders de lange termijn stabiliteit van banken als primaire doelstelling zien. Als de kapitaaldekking van de Rabobank onder de 7% zakt, zijn de investeerders 75% van de obligatielening kwijt. Hierdoor worden obligatiehouders voorstander van het aanhouden van genoeg kapitaalbuffers, in plaats van meer hefboomwerking en risicovolle investeringen te propageren. Dit staat haaks op het aandeelhouderschap, waar korte termijn winsten juist aantrekkelijk zijn. Door de doelstelling van de eigenaren in lijn te brengen met de maatschappelijke lange termijn doelstelling van banken, valt deze tegenstelling in belangen weg.

Een ander voorbeeld is de eigendomsstructuur van de Triodos Bank, die geen aandeelhouders maar certificaathouders heeft. De certificaathouders verbinden zich aan de lange termijn resultaten van de bank. Rabobank heeft door de coöperatieve structuur in het algemeen ook een lange termijn relatie met zijn eigenaren. Ook Credit Suisse heeft met succes obligaties ontworpen die omgezet worden in aandelen, wanneer de reserves van de bank onder een bepaald percentage zakken.

b. Schaf bonussen af of koppel ze aan lange termijn doelstellingen
Banken kunnen prima functioneren zonder bonussen. Dat is altijd zo geweest, tot een aantal decennia geleden. Het argument dat topmedewerkers vertrekken naar het buitenland of een andere bank, geldt slechts voor een zeer klein percentage van de medewerkers. Worden er wel bonussen uitgekeerd, zorg dan dat ze gebaseerd zijn op collectieve in plaats van individuele prestaties. Schaf specifieke targets af en laat medewerkers zich richten op de fundamentele lange termijn doelstelling van de bank als geheel. Hierdoor zullen zij creatiever durven te zijn en zelf meer gaan nadenken. Baseer bonussen voor topbestuurders op de prestaties over de tien jaar na hun bestuursperiode, omdat dan pas duidelijk wordt of hun strategische aanpak succesvol is geweest, of koppel hun pensioen hieraan.

c. Ontwerp maatregelen om risicovol gedrag bij verkoop van afgeleide financiële producten te verminderen
Nu is het zo dat degene die bijvoorbeeld een hypotheek verschaft, het risico daarvan in zijn geheel kan doorverkopen. Als de oorspronkelijke verkoper van het product een deel van het risico moet blijven dragen, wordt hij gestimuleerd om zorgvuldiger te handelen.

d. Benoem meer vrouwen in leidinggevende functies bij banken
Wetenschappelijk onderzoek bewijst dat vrouwen minder risico nemen en risico's beter spreiden. Daarnaast reageren ze in crisissituaties meer contextueel dan mannen, die vaker vasthouden aan bestaande regels. Juist in een veranderende maatschappij is aan contextueel handelen meer behoefte en zouden er dus meer vrouwen aan de top moeten zijn die meebeslissen. Om dit te bereiken moeten typisch masculiene culturen verdwijnen. Ook kan er met een quotum worden gewerkt.

e. Creëer een divers bankenlandschap met diversiteit aan mensen
Maak de banksector robuuster door de diversiteit in het financiële systeem te vergroten. Laat bijvoorbeeld ABN Amro een overheidsbank blijven, naast de Rabobank als coöperatieve bank en Triodos bank als nichebank met certificaathouders. Ook zou de splitsing van consumenten- en zakenbanken kunnen zorgen voor meer diversiteit (zie ook de oplossing: 'Versterk de regulering en verhoog de overheidsinvloed op het geldsysteem'), net als de opsplitsing van banken die nu 'too big to fail' zijn. Op deze manier wordt de kans kleiner dat alle banken tegelijk in de problemen komen en dat er een systeemcrisis ontstaat die we als samenleving niet meer kunnen opvangen. Daarnaast moet het soort mensen dat wordt aangenomen bij banken een gevarieerder profiel hebben. In het Sustainable Finance Lab van 7 november 2011 pleit Piero Overmars voor meer diversiteit in teams van banken op alle niveaus.

f. Voer islamitisch bankieren in, of innovaties die hierop lijken
De bank wordt dan een investeerder met winstafhankelijk rendement, in plaats van de risicomijdende uitlener. De eigendomsstructuur ligt daarbij ergens tussen aandelen en obligaties in, bijvoorbeeld winstafhankelijke obligaties (zie kader).

Islamitisch bankieren

Islamitisch bankieren bestaat al eeuwen in grote delen van de wereld, maar ervaart recentelijk een nieuwe opleving in opkomende economieën als Maleisië, Indonesië en de Golfstaten. Het is gebaseerd op een normenstelsel. De Sharia wetgeving vormt de leidraad voor alle functies en activiteiten binnen het systeem en stelt dat transacties vrij moeten zijn van rente. Verder mogen islamitische banken niet participeren in economische activiteiten die als onethisch of onverenigbaar met de Sharia worden beschouwd (bijvoorbeeld die betrekking hebben op alcohol, prostitutie, wapens, varkensvlees of vervuiling van het milieu). Behalve op de economische en financiële aspecten van transacties, richt het islamitisch bankieren zich ook op de ethische, morele, sociale en religieuze dimensies, om zo de gelijkheid en voordelen voor de hele maatschappij te vergroten. Islamitisch bankieren streeft ernaar bij te dragen aan sociaal- economische doelen en het creëren van een rechtvaardige samenleving.
In de praktijk vertaalt dit verschil tussen 'Westers' bankieren en islamitisch bankieren zich in het financiële instrument dat wordt gebruikt. Producten van 'Westerse' banken zijn voornamelijk rentedragende mechanismen (zoals leningen), waarbij de geldschieter is verzekerd van een vooraf bepaald rentebedrag met een gegarandeerde aflossing. Islamitische financiële instrumenten zijn daarentegen gebaseerd op een handelscontract, ondersteund door tastbare goederen of financiering met risicodeling. Leningen worden binnen de Islam gezien als liefdadigheid; ze zijn daarom nooit gebaseerd op rente, maar op winst en verliesdeling. De terugbetaling van de inleg is niet gegarandeerd, maar wordt gebaseerd op een vooraf bepaalde verdeling van de gerealiseerde winst. Dit gaat altijd samen met aansprakelijkheid en risico. Een islamitische bank is dus medeverantwoordelijkheid voor het project.
Bron: Ming Janssen, studeert momenteel af op dit onderwerp.

Versterk de regulering en verhoog de overheidsinvloed op het geldsysteem

Om de regulering en overheidsinvloed op de financiële sector te vergroten, kunnen de volgende acties worden ondernomen:

a. Splits consumenten- en zakenbanken
Op dit moment draait de belastingbetaler (de samenleving) op voor de risicovolle investeringen van het zakengedeelte van banken, terwijl dit geen maatschappelijke functie betreft. Door banken te splitsen, kunnen consumentenbanken wél worden gered en investeringsbanken niet. Harald Bennink draagt in het Sustainable Finance Lab van 31 oktober 2011 als tegenargument hiervoor aan dat de grote bankcrises van de afgelopen decennia zijn veroorzaakt door bubbels in woninghypotheken: een product dat onder de consumentenbank zou vallen. Deze zijn echter, zoals eerder uitgelegd, weer veroorzaakt door te gemakkelijke kredietverstrekking.

b. Ontwikkel strengere Europese mededingingsregels voor banken
Net als bij andere bedrijven, kan ervoor gezorgd worden dat banken niet zodanig groot worden, dat ze de stabiliteit van het economisch stelsel in gevaar kunnen brengen.

c. Stel een belasting in op financiële transacties (Tobin tax)
Hierdoor zal flitskapitaal duurder worden. De praktische haalbaarheid hiervan moet eerst goed worden onderzocht. Je zou kunnen beginnen met een experiment in één markt, bijvoorbeeld futures in de groenmarkt in Nederland. Tot nu toe is geconcludeerd dat het niet uitvoerbaar is, maar vooral door theoretische deskundigen. Om de belasting succesvol in te voeren, is sterk politiek leiderschap nodig.

d. Verhoog kapitaalbuffers van banken
Laat banken meer geld in kas aanhouden voor ieder bedrag dat ze uitlenen. Nu hebben ze 6 à 7% van de uitstaande geldhoeveelheid in kas om eventuele wanbetaling op te vangen en om mensen die hun spaargeld willen opnemen te kunnen uitbetalen. Dit percentage kan omhoog naar 15 of zelfs 30%. Over deze oplossing zijn de meningen verdeeld. Creëer je hiermee echt stabiliteit? Of juist schijnzekerheid, stilliggend geld in het systeem en tijdelijke symptoombestrijding? Meer financiële reserves betekent in die optiek dat er straks nog meer geld stilligt in computersystemen, waardoor het systeem onbetaalbaar wordt.

e. Leg alle geldscheppende rechten bij een onafhankelijk orgaan (niet banken)
Laat een onafhankelijk orgaan beslissen hoeveel geld er mag circuleren in de economie. Dit orgaan is ook het enige dat nieuw geld mag creëren. Van belang is dat dit orgaan zonder invloed van de politiek functioneert, maar wel verantwoording af moeten leggen aan overheid en samenleving. Besluitvorming moet transparant zijn en keuzes over de geldhoeveelheid worden openbaar gemaakt. Het 'optimale toerental' van de economie, in lijn met de groei van de reële economie, bepaalt hoeveel geld in omloop mag worden gebracht. Banken zullen, net als de meeste ondernemingen, de input (geld) voor hun diensten moeten kopen van dit centrale orgaan, in plaats van gratis creëren. Door het verkrijgen van geld ook geld te laten kosten, creëer je direct een nieuwe inkomstenbron voor de overheid. Dit was overigens in de 19e eeuw in Engeland ook al het geval, maar deze inkomstenbron viel later weg.

Weet wat de gevolgen zijn van je geldbeslissingen en kies daar bewust voor

"'Geld' zelf doet niets. Het heeft geen neigingen, geen karakteristieken, geen aantrekkingskracht. Net zo min als een boekenkast of een paardenbloem. Het is wat WIJ geloven dat het is, wat WIJ bepalen ermee te doen, hoe WIJ het gebruiken, dat de neiging, de karakteristieken, de aantrekkingskracht creëert." - **SARAH DENIE**

Door de bestemming van geld transparant te maken en er bewust voor te kiezen, kunnen investeringsbeslissingen worden genomen op basis van meer dan risico of rendement alleen. Betrokkenheid bij het onderwerp, regionale investeringen of ideële doelstellingen

kunnen worden meegenomen in het investeringsbesluit. Hoewel een ieder nog steeds beslist over zijn eigen uitgaven, zijn mensen in ieder geval bewust van het effect ervan. Het is geen oplossing voor mensen die uit eigenbelang toch kiezen voor de laagste prijs of het hoogste rendement, onverschillig voor het effect van hun beslissing, maar wel voor de kritische of bewuste consument en investeerder. Hoe zouden we dit effect zo groot mogelijk kunnen maken? We noemen een aantal suggesties om dit te realiseren.

a) Voer transparantieverplichtingen in voor financiële instellingen en overheid.
Banken zouden verplicht moeten worden om mensen te laten kiezen, of hen in ieder geval op de hoogte te brengen, waarin hun geld wordt geïnvesteerd. Als een bank bijvoorbeeld wil investeren in controversiële olieboringen in Alaska, zal zij mensen moeten vinden die daarin willen investeren of in ieder geval geen bezwaar maken. In de loop der tijd zullen de investeringsprioriteiten van de bank de algemene prioriteiten van de maatschappij gaan weerspiegelen. Transparantie zal de duurzaamheid van investeringen verhogen en het risico verlagen (als de spaarder ook een deel van het risico draagt). Triodos Bank is hierin een koploper. Op de site *www.mijngeldgaatgoed.nl* krijgt de spaarder inzicht in de bedrijven waar zijn geld als lening uitstaat. Crowdfunding is een innovatie die inspeelt op het bewust en transparant investeren van geld (zie kader).

Crowdfunding creëert transparantie en geeft verantwoordelijkheid

Crowdfunding (of crowdinvesting) is een innovatie in het hart van de financiële dienstverlening.
Bij crowdfunding worden online bij een grote groep geïnteresseerden kleine geldbedragen opgehaald voor een project, initiatief of onderneming. Deze 'mini-investeerders' hebben een bredere drijfveer dan het maken van winst. Ze willen met hun geld bijdragen aan de totstandkoming van het desbetreffende project. In sommige gevallen gaat het alleen om het effect van het geld (zoals bij ontwikkelingsprojecten op *www.eenprocentclub.nl*). In andere gevallen krijgen investeerders er iets voor terug, zoals een CD of theaterkaartje bij *www.voordekunst.nl* of een winstdeling als de onderneming succesvol verloopt bij *www.symbid.nl.*
De terugkeer van de menselijke maat speelt bij deze ontwikkeling een grote rol. Bij crowdfunding weet de investeerder of spaarder wat zijn of haar geld aan het doen is. Er ontstaat betrokkenheid bij het resultaat en bewustzijn van de invloed die de investeerder of spaarder heeft, al gaat het om EUR 10. Voor de ondernemer of project eigenaar betekent het ook dat zij weten van wie het geld afkomstig is dat in hun onderneming is geïnvesteerd.
Er ontstaat een wederzijdse verantwoordelijkheid, die weer een gezicht heeft: de waardeketen van het geld wordt op deze manier verkort. Deze nieuwe ontwikkeling (sinds 2005 in de geefsector en in de vorm van leningen, sinds 2010 ook als investeringen) wordt onder meer gedreven door de roep om meer transparantie en de ontwikkeling van online betalingen en sociale netwerken. Grote internationale crowdfunding platforms zijn *www.kickstarter.com en www.kiva.org.*

Deze gedachtegang kan ook losgelaten worden op de overheid en pensioenen. Bij de overheid hebben we nog een beetje invloed op hoe ons geld wordt uitgegeven, door te stemmen op de partij die het beste aansluit bij onze maatschappelijke prioriteiten. Ook hier weten we echter niet waar het overheidsgeld in wordt geïnvesteerd voordat het wordt uitgegeven (dus terwijl het 'op de bank' staat). Dit geldt ook voor onze pensioenen. Door inzicht te krijgen in hoe onze pensioengelden worden geïnvesteerd en deze beslissing actief te sturen, kunnen we onze toekomstige maatschappij helpen vormgeven. Stichting 0.0 *(www.nulpuntnul.nl)* stimuleert bijvoorbeeld het bewust investeren van ons pensioengeld.

De menselijke maat terugbrengen in financiële producten, kan ook door deze te beperken tot kleinere gemeenschappen. Het Broodfonds doet dit bijvoorbeeld met verzekeringen voor zelfstandig ondernemers (zie kader).

Het Broodfonds brengt verzekeren terug naar de menselijke maat

Het Broodfonds is bedoeld voor zelfstandige ondernemers, die in groepen van twintig het risico op arbeidsongeschiktheid opvangen via het "schenkkring principe". Dit houdt in dat elke deelnemer van een Broodfondsgroep een maandelijkse bijdrage (bijvoorbeeld EUR 45) op zijn eigen Broodfondsrekening stort. Wanneer iemand van de groep geen inkomen ontvangt door ziekte of arbeidsongeschiktheid, krijgt hij na twee weken van de overige deelnemers een bedrag geschonken (bijvoorbeeld EUR 1000 per maand). De hoogte van de maandelijkse bijdrage en de bijbehorende schenking bij ziekte of arbeidsongeschiktheid bepalen de deelnemers zelf en is afhankelijk van hun netto bedrijfswinst en inkomen.

De groepen worden gevormd via het netwerk of kennissenkring van de deelnemer, om ervoor te zorgen dat er binnen de groep een gevoel van vertrouwen heerst. Dit maakt controle bij ziekte of arbeidsongeschiktheid onnodig en voorkomt misbruik van het systeem. Bovendien is het veel goedkoper en transparanter dan bestaande verzekeringen. Het geld dat je samen spaart krijgt een duidelijk doel en heeft geen winstoogmerk. Door samen te werken kunnen risico's in een kleine en transparante gemeenschap worden gedeeld. Zie voor meer informatie *www.broodfonds.nl.*

b) Maak waardeketens transparant zodat consumentenuitgaven bewust(er) worden gekozen

Ofwel: weten waar het product vandaan komt, hoe het wordt gemaakt, of er een eerlijke prijs is betaald aan degenen die waarde hebben toegevoegd gedurende dit proces en wat de ecologische impact is. Dit kan door lokaal in te kopen (de keten kort en dichtbij te houden) en door het gebruik van heldere keurmerken, zoals Max Havelaar. Dankzij nieuwe technologieën kunnen nu bovendien volledige waardeketens inzichtelijk gemaakt worden, door de QR-code van een product te scannen met een smartphone. In Noorwegen was dit vorig jaar al mogelijk bij zalmproducten in de supermarkt.

c) Richt waardeketens verticaal in volgens het principe van samenwerking
Dit vereist doorbreking van de huidige horizontale bundeling van krachten, waarin machtsvorming ontstaat bij consumenten- of branchеverenigingen die voor hun eigen belangen opkomen. Een verticale waardeketen zorgt voor een democratische prijsvorming gebaseerd op wat de consument bereid is te betalen. Daarnaast biedt dit de mogelijkheid om tot een productieniveau te komen dat is afgestemd op reële behoefte reële productiecapaciteit (arbeid en grondstoffen). Voorbeelden van op die manier georganiseerde waardeketens zijn Sekem in Egypte en de Estafette keten van Odin in Nederland.

Maak rente laag, nul of negatief

Om een duurzame omgang met geld te bevorderen, zouden banken een lage of zelfs negatieve rente op geld moeten instellen. Bij een lagere of negatieve rente worden producten en diensten met intrinsieke waarde, zoals natuurlijk kapitaal of grondstoffen, interessanter. Het is aantrekkelijker om deze producten en diensten goed te beheren, dan om geld te sparen. Aanhangers van complementaire geldsystemen, die vaak ook rentevrij zijn, stellen dat duurzaam gedrag automatisch wordt gestimuleerd, omdat mensen toch willen sparen voor de toekomst. Overheden zouden het goede voorbeeld kunnen geven door te rekenen met een maatschappelijke (lage) rentevoet in plaats van de huidige private rentevoet. Geld krijgt dan meer de rol van ruilmiddel en minder van oppotmiddel. De omloopsnelheid van geld zal daardoor worden verhoogd en met hetzelfde geld zullen meer transacties worden gedaan. Je ziet dit effect ook in landen met hoge inflatie: als het niet gunstig is om geld te sparen, geven mensen het zo snel mogelijk weer uit aan iets met duurzame waarde (zoals een nieuwe verdieping op hun huis).
Het denkexperiment ‘Het Wondereiland Barataria’ geeft dit effect van negatieve rente weer (zie kader).

Het Wondereiland Barataria en het effect van (negatieve) rente

Het boek 'Het Wondereiland Barataria' van Silvio Gesell geeft in een denkexperiment weer hoe verschillende soorten geld werden gebruikt op het geïsoleerde eiland 'Barataria' en hoe deze typen geld het menselijk gedrag beïnvloedden.
Het verhaal begint bij een communistische economie op een eiland waar mensen zich niet voldoende verantwoordelijk voelen voor hun daden. Daarom worden eigendomsrechten ingevoerd. Omdat hier een ruilmiddel voor nodig is, worden aardappels als dekking voor papiergeld gebruikt. Maar de aardappels gaan rotten. Dan wordt een bepaald soort nootjes ingezet als betaalmiddel, omdat deze schaars zijn en geen intrinsieke waarde hebben. De noten worden alleen steeds iets minder waard, omdat ze door verdamping een deel van hun gewicht verliezen. Deze eigenschap zorgt ervoor dat ze snel rouleren in de samenleving. Mensen gaan andere (duurzame) waren kopen en opslaan, om toch te kunnen sparen. Dat loopt goed totdat iemand bedenkt dat de nootjes ook als spaarmiddel moeten functioneren.
De waarde van de noten wordt vanaf nu niet meer in gewicht, maar in volume gemeten. Zo wordt het geleidelijke waardeverlies van de noten voorkomen en wordt het aantrekkelijker om de noten te gaan sparen. Dit heeft grote gevolgen: de voorraden duurzame waren worden ingeruild voor noten, waardoor een tekort aan noten ontstaat.

Vervolgens krijgt een onderneming de beschikking over de reservevoorraad noten en begint hiermee zaaigoed van de burgers te kopen. Zo krijgt ze steeds meer macht op het eiland. De prijzen van zaaigoed stijgen tot ongekende hoogten en de burgers steken zich in de schulden bij deze onderneming. Voor ze het weten is alles in handen van deze firma en hebben de burgers slechts nog schulden en lege voorraadkamers.

Dit verhaal illustreert het effect van een negatieve rente (nootjes met afnemend gewicht) versus geen rente (nootjes met constant volume) op het bestedingsgedrag van mensen. Bij een negatieve rente wil men het zo snel mogelijk uitgeven. Iedereen heeft werk, zelfs de dorpsgek, en geld circuleert snel in de samenleving. Er wordt gespaard in producten die zelf duurzame waarde hebben. In het geval van geen (negatieve) rente gaan mensen sparen in nootjes, daalt de werkgelegenheid en de omloopsnelheid van geld en stapelen de schulden zich op.

Een lagere of negatieve rente kan ook op een andere manier worden beargumenteerd. Het niet in omloop brengen van geld (door het in een sok te stoppen), onttrekt geld en dus investeringsmogelijkheden aan de economie. Dat leidt, als er geen geld wordt bijgedrukt, tot deflatie. Om deze deflatie niet op de maatschappij af te wentelen, dient de spaarder dus eigenlijk rente te betalen over het spaargeld dat hij niet besteedt. Dit wordt uiteraard gecompenseerd als de spaarder zijn geld wegzet bij een bank, die het op een goede manier investeert. Vanuit dit perspectief, wordt de uiteindelijke rente berekend uit de 'minus' van geldonttrekking en de 'plus' van het ter beschikking stellen van geld voor investeringen. Dit leidt tot een lagere rente en dus beperktere geldgroei. De groei is echter wel genoeg om nieuwe investeringen en waardetoevoeging mogelijk te maken.

Daarnaast kan rente ook slecht zijn voor de waarde van investeringsgoederen, zoals machines, huizen en grond. De prijzen van deze goederen gaan omhoog als de rente omlaag gaat, omdat bij investeringsbeslissingen de rente als kostenpost en als drempel wordt gewogen.

Het idee van rentevrij bankieren is overigens niet nieuw. Behalve het eerder genoemde islamitische bankieren, is de Blije Bank een recent voorbeeld van een Nederlandse bank die zich in deze richting ontwikkelt *(www.deblijebank.nl)*. Verder werkt ook de JAK bank in Zweden al sinds 1970 op deze manier (zie kader).

JAK bank in Zweden

De 'JAK Medlemsbank' (JAK ledenbank) in Zweden vindt het concept rente onethisch en werkt daarom met een rentevrij spaar- en leensysteem, dat zich richt op een eerlijke en duurzame samenleving en het stimuleren van de lokale economie. De JAK bank is sinds 1970 uitgegroeid tot een coöperatieve bank met 38.000 leden die beslissen over het beleid en de strategie van de bank. De leden kiezen zelf een Raad van Bestuur, die ieder niet meer dan één aandeel in de bank mogen hebben. Net als bij islamitische banken is het spaar- en leenstelsel van de JAK bank rentevrij. De leningen die worden verschaft, worden gefinancierd uit spaardeposito's van leden, zonder inmenging van de kapitaalmarkt. Er wordt gewerkt met een puntensysteem, waarbij je punten verdient als je geld spaart. Deze punten zijn vervolgens nodig om een lening te krijgen. Zie voor meer informatie: *www.jak.se.*

Net als bij de probleemanalyse van rente, is ook dit een oplossing waar niet iedereen het mee eens is. Waarde kunnen meenemen naar de toekomst (voor ons pensioen en toekomstige generaties) in de vorm van geld, is een recht waar men niet zomaar afstand van wil doen. En het is de vraag of iedereen zijn geld wel kan of wil besteden aan duurzame goederen. Sommige experts beargumenteren dat een lage of negatieve rente het probleem van overmatige consumptie van grondstoffen en de belasting van het ecosysteem niet oplost, maar zelfs kan verergeren. We hebben volgens hen juist een hóge rente nodig, zodat geld minder makkelijk beschikbaar wordt en we bewuster gaan kiezen waaraan we het uitgeven.

Breng diversiteit terug in ons geldsysteem door middel van complementair geld

Complementaire geldsystemen, ook wel 'community currencies' genoemd, kunnen worden ingezet naast het huidige geldsysteem om specifieke maatschappelijke of commerciële doelen te realiseren binnen gemeenschappen of sectoren. Ze geven waarde aan 'restcapaciteit' in de samenleving, zoals ongebruikte arbeid en kennis van werkeloze mensen, en maken deze verhandelbaar.

Complementaire geldsystemen vormen in feite semi-gesloten economieën, die zich richten op een bepaalde doelgroep, sector of regio. Hierdoor functioneren ze ook als bindmiddel binnen gemeenschappen. Doordat er over het algemeen geen (of zelfs negatieve) rente op complementair geld wordt berekend, wordt het oppotten van geld ontmoedigd, circuleert het sneller en is er geen drang om te groeien.

De complementaire geldsystemen kunnen grofweg worden verdeeld in zes categorieën:
a. Zegelgeld - Dit is een noodgeldsysteem uit de jaren '30 gebaseerd op het gedachtegoed van Silvio Gesell (zie kader: Het Wondereiland Barataria). Het geld wordt minder waard als het niet snel genoeg wordt uitgegeven. Dit voorkomt het oppotten van geld en stimuleert investeringen in duurzame goederen.
b. Local Exchange Trading Systems (LETS) - LETS is een sociaal 'mutual credit' (wederzijds krediet) systeem georganiseerd door vrijwilligers en zonder winstoogmerk. Het is bedoeld om de lokale economie te versterken en richt zich op mensen die anders worden buitengesloten van het geldsysteem, zoals ouderen en gehandicapten. De eenheden worden gecreëerd door de leden zelf.
c. Tijdbanken - Tijdbanken zijn met name gericht op het bevorderen van sociale cohesie door onbetaald (vrijwilligers)werk om te zetten in een waardevol goed. Door vrijwilligers tijdpunten te geven, bijvoorbeeld voor elk uur mantelzorg dat ze verlenen, kan het sociale kapitaal binnen een gemeenschap worden vergroot. Dit biedt mogelijkheden voor werklozen en gepensioneerden. Door de vergrijzing zijn tijdbanken met name in Japan al populair in de zorgsector, maar ook Nederland is hiermee bezig (zie kader).
d. Barters/trade exchanges - De moderne Barters zijn een privaat initiatief om bedrijven te versterken zonder hulp van de overheid. Het zijn online handelsplatformen of boekhoudsystemen met winstoogmerk, waarbij gehandeld wordt in Business-to-Business 'trade credits'. Deze zijn vrij van rente, maar hiervoor worden wel transactiekosten in rekening gebracht. Commerciële Barters (zoals de WIR in Zwitserland) richten zich op het MKB en functioneren op regionaal niveau, zodat geld niet 'weglekt'. Corporate Barters zijn gericht op grote bedrijven.
e. Regiogeld - Geld dat alleen binnen de regio kan worden gebruikt, zoals de Brixton pound in het Verenigd Koninkrijk, zorgt ervoor dat lokale economieën (met name krimpgebieden of ontwikkelingsregio's) beter worden bediend en dat geld niet weglekt. Het speciale regiogeld kan tegen betaling weer worden ingewisseld voor conventioneel geld.
f. Commercial Credit Circuits (C3) - Dit is een Business-to-Business complementaire munt, bedoeld om de liquiditeitspositie van het MKB te vergroten. Er wordt een lokaal online platform gecreëerd waarop MKB'ers kunnen handelen zonder eerst te hoeven wachten op hun geld.

Door ICT ontwikkelingen zoals sociale media en bijbehorende online gemeenschapsvorming, zijn de mogelijkheden voor complementaire geldsystemen enorm gegroeid. Gecombineerd met de knelpunten van het huidige financiële systeem, zou de tijd rijp kunnen zijn voor community currencies. De kans op succes wordt vergroot als overheden ruimte creëren voor dit soort initiatieven door ze te koppelen aan een innovatieagenda en als banken ingeschakeld worden als partner. Daarnaast moeten complementaire geldsystemen voldoen aan basiseisen zoals een goede juridische structuur, veilige betaalsystemen, consumentenbescherming en privacy wetgeving.

Niet iedereen ziet complementair geld als een oplossing – of slechts voor een deel van de problemen. Complementaire munten gekoppeld aan gangbare valuta zijn alleen nuttig in tijden van beperkte creditering door banken of hoge rentestanden. Ze behoeden volgens critici echter niet voor verdere ecologische waardedestructie door overmatige, niet-duurzame consumptie.

Caire

Caire is een complementair, non-monetair ruilsysteem voor in de zorg dat wordt ontwikkeld door PGGM, Rabobank en CZ. Het houdt in dat burgers elkaar helpen in ruil voor een kleine beloning (1 uur zorggerelateerde dienst = 1 Caire Credit). Deze credits kun je bewaren tot je zelf zorg nodig hebt of weggeven aan een ander die zorg nodig heeft. Caire biedt kansen om de huidige en toekomstige generaties beter in zorgbehoeftes te voorzien zonder last te hebben van geld aspecten als inflatie. Door het gebruik van een waarderingssysteem, wordt deelname en loyaliteit gestimuleerd.

Door de toenemende vergrijzing heeft de maatschappij straks niet meer *geld* nodig, maar meer *zorg*. In een systeem waar mensen elkaar meer en makkelijker zorg kunnen geven, wordt meer sociaal kapitaal en meer reële waarde gecreëerd. Dit is meer waard dan 1% extra rendement op beleggingen van pensioenen. Het zal de behoefte aan professionele zorg verminderen door een betere zorgstructuur bij mensen thuis te creëren op een betaalbare manier. Randvoorwaarden om Caire tot een succes te maken zijn: vertrouwen in het waarderingssysteem, draagvlak op lokaal niveau, goede samenwerking tussen diverse belanghebbenden en uitwisseling tussen verschillende (bestaande) subsystemen. Online communicatie platformen en sociale media kunnen een belangrijke rol spelen door mensen met elkaar in contact te brengen en zo beter van zorg te voorzien. Voor meer informatie: *http://www.caire.nu*

Creëer tegoedgeld in plaats van schuldgeld

Een vorm van complementair geld is 'tegoedgeld'. Dit lijkt op tijdsbankieren. Als je ergens een uur werkt en dat wordt geregistreerd, heb je een tegoed opgebouwd. Dit gebeurt ook wanneer je iets verkoopt. Door een tegoed op te bouwen, schep je een halve transactie, oftewel geld. Als dit tegoed vervolgens wordt verbruikt, is de transactie volbracht. Tenzij het naar een ruiltransactie gaat, dan continueert het proces. Omdat achter het tegoedgeld altijd de waarde staat van de transactie als scheppingsgrondslag, is dit het democratisch best denkbare systeem.

In het schuldgeld systeem wordt geld voornamelijk geschapen door kredietverstrekking, al dan niet met onderpand. Dat zijn doorgaans kapitaalbeslissingen, die vooruit lopen op (en uit de pas met) het economische proces. De geldhoeveelheid is daardoor altijd te groot of te klein, waardoor deze remt of stimuleert, maar geen balans kent. Het is dan ook noodzakelijk dat schuldgeld gereguleerd wordt en van een waarde standaard wordt voorzien. Een tegoedgeld systeem werkt zelfregulerend, is verantwoord en zal in tegenstelling tot schuldgeld niet vanzelf buiten proportionele vormen aannemen.

Mits goed georganiseerd, kan het tegoedgeld systeem uitgroeien tot een volwaardig, universeel geld systeem, waarin verschillende systemen met elkaar samenwerken. Dit zou ideaal zijn voor de ontwikkeling en welvaart in regio's en gemeenschappen, bijvoorbeeld voor krimp gebieden. Daarnaast is het met name gunstig bij van hoger hand opgelegde bezuinigingen, omdat lagere overheden voor een deel van hun activiteiten naar een lokaal tegoedgeld systeem zouden kunnen overschakelen.
Bron: Joseph van Keulen

Koppel de geldeconomie weer aan reële waarde

"Pas als de laatste boom gekapt is, de laatste rivier vervuild en de laatste vis gevangen, komen we erachter dat we geld niet kunnen eten." – **INDIAAS GEZEGDE**

We moeten weer een koppeling maken tussen geld en reële waarde. Dit kan door bijvoorbeeld een mandje van datgene wat mensen echt waardevol vinden (energie, voedsel, grondstoffen) samen te stellen en als onderliggende waarde te gebruiken voor al het geld dat in omloop is. Op deze manier weten we zeker dat ons geld de waarde heeft die we het toeschrijven, omdat er niet méér geld is dan onderliggende waarde (zoals nu het geval is). Dit vergt een ingewikkelde overgangsfase waarin de koopkracht van ons geld waarschijnlijk zal dalen, omdat er zoveel meer geld is dan onderliggende reële waarde.
Het omgekeerde gebeurt ook. Er bestaan al bewegingen die alle soorten waarde juist goed in geld proberen uit te drukken. Omdat we ons steeds meer ervan bewust worden dat wij de Aarde nodig hebben om ons te reproduceren, hebben de Aarde en het milieu voor ons een gebruikswaarde. De TEEB beweging hangt hier een prijskaartje aan en drukt biodiversiteit en ecosystemen uit in geld, om ze in ons dominante economische systeem gelijke rechten te kunnen geven. Worldconnectors doet een proef met de reële waarde van supermarkt producten.

Een ander systeem dat alle waarde in geld uitdrukt is TEV (Total Economic Value), als tegenhanger van NPV (Net Present Value, een berekening die toekomstige financiële waarde naar het heden vertaalt). In TEV zitten behalve financiële ook ecologische en sociale waarden verdisconteerd. Zodra deze waarden worden meegenomen in de kosten, betaal je ineens een totaal andere prijs voor consumentenproducten.

Het 'overtollige' geld dat in de financiële economie is gecreëerd, kan gebruikt worden om reële waarde te beschermen en te laten groeien in de vorm van natuur, grondstoffen beheer en ontwikkeling van duurzame energiebronnen. Voorwaarde hiervoor is wel dat de meerderheid nog in dit geldsysteem gelooft.

Een ander systeem dat is ontwikkeld, is een Full Economic Spectrum Map: een integrale boekhouding van alle arbeid, grondstoffen, CO2 en geld, zodat er boekhoudkundig niets meer tussen de spleten valt. Als je alle onderdelen van de economie in een centrale boekhouding kunt uitdrukken, kun je holistisch en gericht op lange termijn effecten keuzes gaan maken. Een diëtist kan bijvoorbeeld bekostigd worden uit de later te besparen kosten van vermeden obesitas en diabetes.

Deze aanpak is relatief nieuw en creëert ook weer zijn eigen (opstart)problemen.
Het idee moet nog vertaald worden naar de gangbare praktijk. Volgens sommigen is het überhaupt geen goede methode om natuurlijk kapitaal te behouden, maar wellicht onvermijdelijk zolang besluitvorming nog hoofdzakelijk over financiële waarden gaat. Van belang is wel dat de problemen rondom geld alsnog worden aangepakt, omdat het gevaar bestaat dat het natuurbeleid daarmee besmet wordt. Ook moet rekening worden gehouden met een mogelijk 'crowding out' effect. In dat geval zou geld de normen van natuurbescherming kunnen verdringen en zelfs kunnen leiden tot conflicten, omdat hele andere partijen ineens mee willen doen.

Reken in reële waarde, in plaats van in geld

"Sparen doe je niet door geld te sparen, maar door de Aarde te sparen" – **WIM GIELINGH**

Een andere oplossing betreft een aanpak die haaks staat op de vorige. In plaats van alles te monetariseren, moeten we anders gaan kijken naar waarde. Als je gaat sparen of investeren in dingen die houdbaar zijn en waardevol voor je voortbestaan (zoals een huis, landbouwgrond of zelfs relaties met mensen die later voor je kunnen zorgen), dan wordt je (spaar)gedrag vanzelf duurzamer. Als je spaart in geld, is er altijd de onzekerheid over de waarde van geld in de toekomst. Deze gedachtegang vormt de basis voor Real Capital.
Het Real Capital concept is ontwikkeld door Dr.ir.W.F.Gielingh *(wf@gielingh.nl)* en richt zich op de ontwikkeling van cyclische fondsen die reële waarden bevatten,

zoals grondstoffen, arbeid en energie. Omdat deze deel uitmaken van het fonds, staat vernietiging ervan gelijk aan kapitaalvernietiging. De aandeelhouders en beheerders van een dergelijk fonds hebben er daarom alle belang bij dat de reële waarden zoveel mogelijk behouden blijven. Duurzaamheid wordt hierdoor ook in financiële zin beloond.

De eerste toepassing van Real Capital heeft betrekking op de bouw en het beheer van zogenaamd 'levend vastgoed'. Dit zijn gebouwen die bestaan uit demontabele, herbruikbare bouwelementen, die kunnen worden aangepast aan veranderende gebruikerswensen. De 'levende gebouwen' zullen in veel gevallen transfunctioneel zijn: dit wil zeggen dat een ziekenhuis een hotel kan worden, of een appartementencomplex. De fysieke gebouwen blijven eigendom van de aanbieder. Hij stelt alleen de gebruiksfunctie beschikbaar en zorgt voor onderhoud, beheer, verwarming en koeling. Zo kan hij sturen op de gunstigste verhouding tussen gebruikswaarde en 'Total Cost of Ownership'.

Het Real Capital fondsmodel past een financieringsvorm toe die duurzame energieopwekking vanaf dag één aantrekkelijk maakt. De meeste gebouwen die langs deze weg worden gerealiseerd, zullen daarom energieneutraal zijn. Door het hergebruik van componenten, zal ook het energieverbruik voor de productie van bouwmaterialen – dat normaal zeer hoog is en substantieel bijdraagt aan de mondiale uitstoot van CO2 – fors dalen.

Het bijzondere van dit nieuwe fondsmodel is dat het investeerders een aantrekkelijk, inflatiebestendig en vrijwel risicoloos rendement biedt, vooral op de lange termijn. De waarde van het fonds is reëel en bevat geen enkel speculatief element. Bovendien zullen de huisvestingskosten voor gebruikers substantieel dalen.

Elk fonds dat met Real Capital gerealiseerd wordt, bevat een complete waardeketen waarvan alleen de immateriële eindwaarde aan gebruikers wordt aangeboden. Alle materiële hulpbronnen blijven deel uitmaken van het fonds. Feitelijk vormt elk fonds dus, op microschaal, een eigen circulaire economie. Door meer fondsen volgens dit model op te zetten, kunnen steeds meer onderdelen van het mondiale economische systeem verduurzaamd worden.

Een andere manier om reële waarde te laten prevaleren boven geld, is door terug te keren naar relaties en handelen op basis van wederkerigheid, vertrouwen en solidariteit. Dit werkt nog steeds bij sommige natuurvolkeren, die zonder geld leven. Eén van de Economy Transformers is het ook gelukt om in onze Westerse samenleving geld plaats te laten maken voor vertrouwen (zie kader).

Tot slot wordt het loskoppelen van arbeid en inkomen als oplossing genoemd. Dit zou een hele andere dynamiek tussen geld en waarde in onze samenleving teweeg brengen.

Leven voorbij geld

StraatKim, kunstenaar van beroep, heeft alle waarde in zijn leven weten los te koppelen van het geldsysteem. Hij was het geldsysteem op een gegeven moment zo zat, dat hij besloot er niet meer aan mee te doen. Dit is een vrij radicale keuze, maar wel concreet bewijs dat waarde iets anders is dan geld. De waarde die in zijn leven circuleert, is namelijk alleen maar groter geworden.

Kim vindt het absurd dat een kleine groep in de samenleving mag beslissen over welvaart van mensen. Dit is de reden dat hij inmiddels ruim twee jaar buiten het geldsysteem leeft. Hij heeft geen bankrekening, verzekering, vaste woning en betaalt geen belasting meer. Hij werkt op projectbasis. Tot voor kort werkte hij bij een school in Amsterdam-Noord, waar hij werd uitbetaald in woonruimte en maaltijden. Door te investeren in relaties met mensen in zijn omgeving en zijn ideeën met anderen te delen, heeft hij een netwerk opgebouwd van mensen die hem ondersteunen en hulp bieden waar nodig. Hij ziet vertrouwen als zijn nieuwe vorm van inkomen. Momenteel is hij werkzaam als kunstenaar bij de FMO in Den Haag, waar hij samen met medewerkers werkt aan een kunstwerk dat de toekomst van de FMO symboliseert. Hij wordt betaald in de vorm van een vlucht naar Ghana, waar hij kunstprojecten gaat organiseren voor straatkinderen.

Laat nieuwe beelden ontstaan over geld en waarde

"We moeten onze houding ten opzichte van geld veranderen. Als we dat niet doen, blijven we in hetzelfde probleem hangen" - **STRAATKIM**

Door het onderwijs te vernieuwen en nieuwe beelden te creëren waar mensen aan kunnen refereren, leren we op een andere manier kijken naar de rol van geld in onze samenleving. Op dit moment gaat de economische wetenschap uit van de mens als egocentrisch wezen. Opleidingen in finance leren ons keuzes te maken op basis van winstprognoses. Door in de wetenschap en de media nieuwe beelden te laten ontstaan van onze samenleving, wordt er een ander beroep gedaan op de mens – als consument, econoom of burger. Hierdoor gaan mensen zelf beter nadenken over hun geldbeslissingen. Ze kruipen uit hun slachtofferrol en worden zich beter bewust van wie ze zijn en de invloed die ze hebben. Hiervoor is het volgende nodig:

a) Zorg voor wetenschappelijke vernieuwing in de economische en financiële wetenschappen

De lange termijn, ecologische waarde en een beter begrip van het geldsysteem en het menselijk gedrag (ook in het verleden), moeten centraal staan. Doe bijvoorbeeld onderzoek naar het optimale 'toerental' van de economie en gebruik deze kennis om de geldhoeveelheid te bepalen en te reguleren. Of bekijk hoe je het beste de natuur kunt internaliseren in economische modellen.

b) Creëer nieuwe onderwijsinitiatieven om de volgende generatie economen, financieel deskundigen en bedrijfskundigen anders te leren denken over hun rol in de samenleving

Geef onderwijs en training aan bankiers om hen positieve stimuleringsmaatregelen en ethiek van het bankiersvak bij te brengen. Zo zullen ze beter kunnen functioneren ten behoeve van de maatschappij en het milieu. Leer bankiers ook anders kijken naar risicobeleid. 'Groene' projecten hebben andere terugverdienmodellen; bankiers moeten daarmee om leren gaan. Ook zullen er nieuwe financiële constructies nodig zijn voor bijvoorbeeld duurzame exploitatie van grondstoffen.

Er is al een aantal initiatieven dat zich hierop richt, zoals 'The Spring Project' en de SEAL Institute opgericht door Sander Tideman van Universiteit Nijenrode. Duisenberg School of Finance heeft ook plannen om hier programma's voor te ontwikkelen.

c) Zorg dat de media met meer kennis van zaken verslag doen van wat zich afspeelt in ons geldsysteem

De media moeten beter geïnformeerd zijn over de werking van het geldsysteem. Zij zijn immers essentieel om nieuwe beelden te creëren. Laat boegbeelden en leiders in de samenleving deze nieuwe beelden uitdragen, solidariteit stimuleren (bijvoorbeeld via vrijwilligerswerk) en het debat over normen en waarden nieuw leven in blazen.

Maak onderscheid tussen verschillende soorten geld

Jan Saal heeft een nieuw 'geldbeeld' ontwikkeld, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende soorten geld op basis van hun toepassing. Binnen hetzelfde geldsysteem ga je anders kijken naar geld, afhankelijk van de functie ervan in de samenleving. Neem bijvoorbeeld een liter vloeistof: de maat is hetzelfde, maar de invulling van deze liter verandert voortdurend. Als mens geef je zelf betekenis aan geld. Zie het als een instrument waarmee wederkerigheid wordt uitgedrukt, begrepen en gestimuleerd.

- ***Schenkgeld:*** Je geeft op basis van een intentie. Waar staat deze persoon voor? Is dit de ontwikkeling die ik wil ondersteunen? Bij schenkgeld gaat het om het consumeren van waarde. In boekhoudtermen valt dit onder eigen vermogen, omdat het beschikbaar is om te schenken.
- ***Leengeld:*** Wie is de schuldenaar? Is deze in staat het geld terug te betalen (bijvoorbeeld Griekenland)? Waarin wordt geïnvesteerd en wat wordt er geproduceerd met het geld? Bij leengeld gaat het om het verplaatsen van waarde naar ondernemende vakmensen. Het gaat om risico, zekerheid en de reden waarom de schuldenaar wil lenen. Het probleem in de huidige crisis ligt bij leengeld.
- ***Koopgeld:*** De juiste verhouding tussen prijs, prestatie en wederkerigheid bepaalt de transactie. Bij koopgeld ontstaat waarde in een transactie. Het bankwezen maakt van koopgeld leengeld en van leengeld weer koopgeld, door het uit te lenen. Het koopgeld wordt beschreven in de winst- en verliesrekening.

- ***Baargeld:*** Hier is de echtheid van het geld van belang. Het heeft nog geen intrinsieke waarde, zolang het niet in transactie is en dus nog niet wordt gebruikt. Het wordt beoordeeld op aanwezigheid, hoeveelheid en echtheid.

De grenzen tussen deze verschillende soorten geld en verschillende 'levensgebieden', worden in onze huidige samenleving vaak overschreden. Het evenwicht moet worden bewaakt tussen bijvoorbeeld het 'economisch leven' en het 'natuurlijk leven'. Het is de verantwoordelijkheid van de mens als verbindende schakel om evenwicht hierin aan te brengen en te behouden. In dit geval zou het kunnen betekenen dat een onderneming iets produceert en winst maakt (gunstig voor de economie) en tegelijkertijd goed met de natuur of grondstoffen omgaat (gunstig voor natuurlijk kapitaal). Teveel rekening houden met de één zal altijd ongunstig uitpakken voor de ander, vandaar dat evenwicht noodzakelijk is. Door rekening te houden met deze verschillende levensgebieden, en de verschillende soorten geld die bij elk onderdeel van het leven horen (zie figuur), worden we bewuster van de effecten van ons geld en ons handelen binnen het geheel van de samenleving.

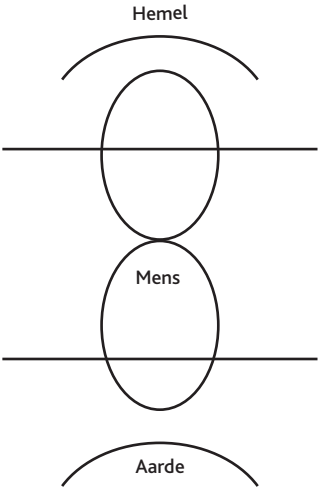

Streven	**Spirituele leven**	Waarde
Denken	**Culturele leven**	Schenkgeld
Spreken		
Samenleven	**Rechts leven**	Leengeld
Voelen		
Doen, handelen	**Economisch leven**	Koopgeld
Zijn	**Natuurlijk leven**	Baargeld

CONCLUSIE

"We gaan een systeem periode in van meerdere waarheden naast elkaar"– **HARRY TE RIELE**

In deze verkenning is duidelijk geworden dat er alleen al binnen het Economy Transformers netwerk een breed scala aan (soms tegenstrijdige) ideeën, theorieën, praktijk en meningen bestaat over ons huidige geldsysteem. Ondanks dat kernwoorden als schuld en rente in de gesprekken over deze problemen vaak naar voren kwamen, is het nog niet mogelijk om tot een eenduidige conclusie of helder stappenplan voor de toekomst van ons geldsysteem te komen. De mogelijke oplossingen voor de problemen binnen ons geldsysteem worden gezocht op verschillende niveaus: sommigen verwachten dat problemen opgelost kunnen worden met behoud van ons huidige geldsysteem, door bijvoorbeeld scherpere toezichthouding op banken. Anderen vinden dat complementaire geldsystemen naast het huidige geldsysteem moeten bestaan om de maatschappij beter te kunnen bedienen. En weer anderen zien als enige oplossing dat alles voortaan in reële waarde in plaats van in geld moet worden uitgedrukt. Wat wel door iedereen gedeeld wordt is het besef dat geld weer een uitdrukkingsvorm moet zijn van wat er in de reële economie gebeurt.

Om verandering in ons geldsysteem teweeg te brengen, is het belangrijk dat veel verschillende initiatieven zich naast elkaar kunnen ontwikkelen. Zeker met de huidige financiële crisis is het een onderwerp dat veel mensen uit alle hoeken van de samenleving aanspreekt. Diversiteit is van groot belang om het systeem gezond te houden, en omdat van tevoren niet duidelijk is wat gaat lukken. Tot op zekere hoogte is een fase van chaos essentieel om ons te kunnen gaan verhouden tot een nieuwe manier van denken en handelen. Het ondersteunen en omarmen van deze veelheid aan mogelijkheden waarbij we in de praktijk zullen gaan pionieren met oplossingen, is een belangrijke oproep aan de lezer. Om verandering mogelijk te maken is het daarnaast van belang dat onder meer economen, bankiers en consumenten zich beter bewustzijn over hoe ons geldsysteem functioneert en wat daar de consequenties van zijn voor de samenleving en de wereld in haar geheel.

Met het schrijven van dit document is ons doel - de discussie voeden omtrent het geldsysteem - al deels bereikt. We ontvingen veel feedback uit verschillende hoeken, van mensen die het eens en oneens waren met bepaalde uitspraken. We hebben ons best gedaan om een grote diversiteit aan gedachtegoed vanuit het Economy Transformers netwerk in dit document te verwerken, zodat de lezer uitgedaagd wordt om zelf te bepalen waar hij wel of niet achterstaat. Dit document zou als input kunnen worden gebruikt voor wetenschappelijk onderzoek, maar is vooral bedoeld om mensen uit alle hoeken van de samenleving kritisch te laten kijken naar ons huidige geldsysteem. Het is een eerste stap in de fase van ontdekking hoe wij met elkaar ons geldsysteem kunnen veranderen.

Ben jij na het lezen van deze verkenning gedreven om verder met ons over economische verandering mee te denken en doen? Stuur dan een email naar de Economy Transformers community (info@economytransformers.com).

LITERATUURLIJST

- Gesell, S. 1992. Het wondereiland Barataria. Aktie Strohalm, Utrecht, 95p. [vertaling van Die Wunderinsel Barataria (1922) door W.P. Roelofs]. *http://www.strohalm.nl/media/stro/uploads/Het-wondereiland-Barataria-24-01-05.pdf*
- Greco, T.H. 2001. Money. Understanding and Creating Alternatives to Legal Tender. Chelsea Green Publishing, White River Junction, VT.
- Grignon, P. (2007). Money as Debt. *http://www.moneyasdebt.net/*
- Janssen, M. (2011). Breaking the rules of the banking industry, inspired by Islamic banking. Master thesis, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Economische Wetenschappen en Bedrijfskunde.
- Lietaer, B. 2001. Het Geld van de Toekomst: Een Nieuwe Visie op Welzijn, Werk en een Humanere Wereld. De Boekerij, Amsterdam, 478p.
- PGGM. 2010. Zorgflorijnen: Een complementair non-monetair ruilsysteem voor de zorg. *http://www.nieuweoudedag.nl/Zorgflorijnen.pdf*
- Positive Money. 2011. A Simple Solution to the Debt Crisis. *http://www.positivemoney.org.uk/*
- Stichting QOIN. 2010. Kennisbank Aanvullende Geldsystemen. *http://www.qoin.com/home-qoin/knowledge-centre-community-currencies.html*

Websites:

www.broodfonds.nl
www.caire.nu
www.deblijebank.nl
www.eenprocentclub.nl
www.jak.se
www.kickstarter.com
www.kiva.org
www.sustainablefinancelab.nl/
www.symbid.nl
www.voordekunst.nl

COLOFON
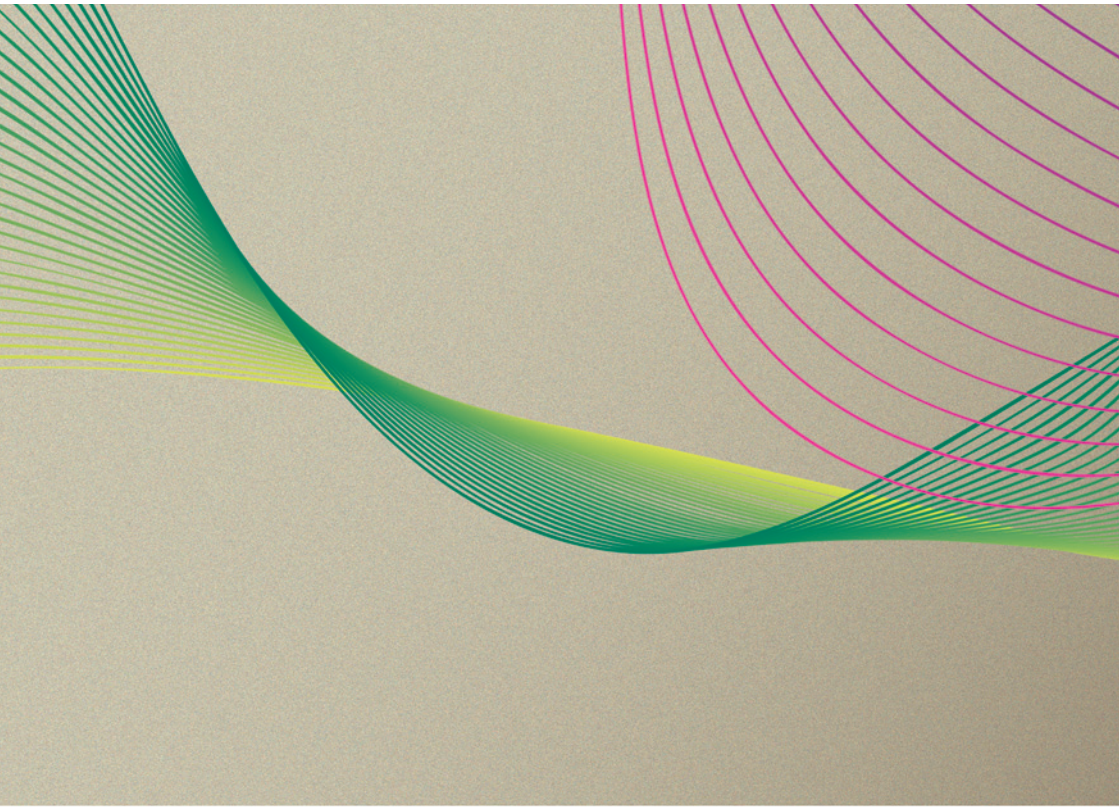
Vormgever: Claire de Meijer
Editor: Nelleke Koops
Drukker: Ruparo
Datum: Februari 2012